

Leszek Wawrykiewicz

konserwator zabytkoznawca
Wydział Kultury i Ochrony Zabytków
Urzędu Miasta Olsztyna

monuments conservator, historic heritage expert
Department of Culture and Heritage Preservation
of the Office of the City of Olsztyn

Historia – kontekst – tożsamość. Powojenna odbudowa i dekoracja Starego Miasta w Olsztynie

History – context – identity. Post-war restoration and decoration of the Old Town in Olsztyn

Abstrakt

Artykuł jest kolejnym przyczynkiem do badań nad fenomenem powojennej odbudowy polskich miast w formach historycznych i historyzujących. W pracy podjęto próbę zarysowania mało znanych aspektów skomplikowanego i wielowątkowego procesu projektowania odbudowy Starego Miasta w Olsztynie po zniszczeniach 1945 roku oraz uzupełnienia dotychczasowego stanu badań w tym zakresie. Poruszono także problem oceny wartości architektury z okresu powojennej odbudowy staromiejskiej dzielnicy Olsztyna. W powojennej odbudowie miast rysuje się wyraźna dwoistość – odtwarzano średniowieczny układ urbanistyczny i jednocześnie realizowano założenia urbanistyki nowoczesnej. Odbudowę Olsztyna trudno nazwać rekonstrukcją, jego historyczna struktura została bowiem istotnie zmieniona. Patrząc jednak na realizacje późniejsze – modernistyczne oraz w duchu retrowersji – przyznać trzeba, że przyjęte wtedy założenia odbudowy w formach historyzujących okazały się z dzisiejszej perspektywy słuszne. Autorom takiej koncepcji udało się bowiem zachować „obraz” dawnego miasta. Kontekst historyczny, społeczno-kulturowy, polityczno-ekonomiczny i wreszcie architektoniczny miał niewątpliwą rolę w kształcie programu odbudowy tej dzielnicy staromiejskiej, a zrealizowana z niemałym trudem zabudowa stała się nośnikiem istotnych wartości. Wyróżnikiem olsztyńskiego Starego Miasta na tle innych odbudowanych ośrodków jest najbardziej współczesny charakter dekoracji plastycznych – specyficzne połączenie stylizowanej architektury o formach historyzujących ze sztuką już na wskroś nowoczesną, której cechy formalne w pełni odzwierciedlają współczesne tendencje rysujące się w plastyce lat 60. XX wieku. Wartością dekoracji staromiejskich, wykonanych głównie w technice sgraffito, jest zarówno indywidualny program tematyczny, jak i oryginalna forma plastyczna o współczesnym wyrazie artystycznym.

Słowa kluczowe: powojenna odbudowa, Stare Miasto w Olsztynie, zabytkowe zespoły staromiejskie, program odbudowy, rekonstrukcja, projektowanie, wartość artystyczna, dekoracja plastyczna, sgraffito

Abstract

This article is another contribution to research on the phenomenon of post-war reconstruction of Polish cities in historical and historicizing forms. The article attempts to highlight little-known aspects of the complex and multi-task process of designing the reconstruction of the Old Town in Olsztyn after it was destroyed in 1945 and to fill gaps in the relevant research. It also examines the problem of valuation of the post-war architecture of the reconstructed Old Town District in Olsztyn. In towns and cities rebuilt after the war, there is a clearly visible duality – on the one hand, their restorers reconstructed the medieval urban layout, on the other hand, they aimed to achieve the objectives of modern urban planning. Olsztyn was rebuilt rather than reconstructed, because its historical structure was altered significantly. However, considering the subsequent projects – modernistic and in the spirit of retroversion – it must be admitted that, from today's perspective, the then formulated objectives to rebuild the city in historicizing forms proved to be justified. This is because the authors of that concept managed to preserve the “image” of the pre-existing town. The historical, socio-cultural, political, economic and last but not least architectural context had an unquestionable impact on the nature of the old town reconstruction programme. The resulting built-up area, which required so much effort to recreate, embodies essential values today. What distinguishes the Old Town in Olsztyn from other rebuilt old towns is the most contemporary character of artistic decorations – stylized, historicizing architecture was specifically combined with art that was already thoroughly modern and whose formal features fully reflected the dominant trends in visual arts of the 1960s. The value of old-town decorations, produced mainly in the sgraffito technique, arises both from a specific range of themes and from their original artistic form, which is characterized by contemporary aesthetics.

Keywords: post-war reconstruction, Old Town in Olsztyn, historic Old Town complexes, rebuilding programme, reconstruction, design, artistic value, artistic decoration, sgraffito

ODBUDOWA POLSKICH MIAST PO 1945 ROKU w formach historycznych była bez wątpienia znaczącym osiągnięciem konserwatorskim, docenionym dopiero niedawno, po latach. Były to działania, których charakter można określić mianem

WITHOUT ANY DOUBT, THE POST-1945 reconstruction of Polish cities in their historical forms was a significant achievement in the field of restoration of historical heritage, appreciated only recently, many years later. All these activities can be

rekonstrukcji urbanistycznej, jednak w Olsztynie – w odróżnieniu od Warszawy czy nawet Gdańska – przedmiot tej rekonstrukcji był inny. Zamiast zniszczonej zabudowy rynku Starego Miasta w Olsztynie zrekonstruowano pewną wizję miasta barokowego. Na historyzującą architekturę nałożono kilka lat później całkowicie współczesny już wystój plastyczny. Wpasowana w historyczną przestrzeń architektura zyskała kolejną, nową warstwę znaczeniową – plastyczną dekorację o awangardowej formie i dużej wartości artystycznej¹.

„Wszystkich nas cieszy odbudowana Starówka w Olsztynie. Są co prawda sceptycy, którzy twierdzą, że w sytuacji, kiedy w kraju odczuwa się głód mieszkań, szkoda było pieniędzy na sztuczne rekonstruowanie obiektów zabytkowych”². Ten lapidarny osąd zamieszczony w lokalnej prasie w 1962 roku, a więc krótko po zakończeniu właściwej odbudowy, a tuż przed kompleksowym wykończeniem i udekorowaniem dzielnicy staromiejskiej, uświadamia, w jakich okolicznościach olsztyńskie Stare Miasto zostało podniesione z gruzów po 1945 roku. Ta ze wszechmiar interesująca i wartościowa powojenna realizacja nie doczekała się dotąd właściwej oceny oraz należytej (należytej) ochrony. Nawet dziś wciąż jeszcze można usłyszeć skądinąd przebrzmiały już, a powracający jak mantra zarzut, że nie jest to „wierna rekonstrukcja” przedwojennej zabudowy staromiejskiej³.

Kontekst architektoniczny – architektura kontekstu

Kontekst to słowo-klucz do zrozumienia i oceny wartości powojennej architektury olsztyńskiego Starego Miasta. Kontekst historyczny, społeczno-kulturowy, polityczno-ekonomiczny i wreszcie architektoniczny miał znaczenie i niewątpliwy wpływ na kształt programu odbudowy tej dzielnicy staromiejskiej, a zrealizowana z niemałym trudem zabudowa stała się nośnikiem istotnych wartości.

Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie w latach 50. XX wieku nie miała wiele wspólnego z rekonstrukcją przedwojennej zabudowy – i tu dodajmy – bo nie mogła mieć. Z perspektywy całego minionego półwiecza możemy już dziś jednak stwierdzić, że jest to realizacja udana – umiejętnie czerpiąca z doświadczeń i programu stworzonego przez profesora

described as urban reconstruction, however, in Olsztyn – unlike in Warsaw or even Gdańsk – the object of this reconstruction was different. The restorers wanted to create a certain vision of a Baroque town instead of reconstructing the destroyed buildings in the market area of the Old Town. A few years later, artistic decorative elements were applied, bringing a completely contemporary aesthetics to the historicizing architecture. Fitted into historical space, the architecture gained another, new layer of meaning – decorative elements with an avant-garde form and a high artistic value¹.

“We are all very pleased that the Old Town in Olsztyn has been rebuilt. Even though there are sceptics who say that it was wasteful to spend money on artificially reconstructed historical buildings when there was such a shortage of living accommodation in Poland”². This concisely expressed opinion, published in the local press in 1962, that is shortly after the reconstruction had been completed and before the start of finishing and decoration work in the Old Town District, makes one realize in what circumstances the Old Town in Olsztyn was raised from rubble after 1945. This, by all means, interesting and valuable post-war reconstruction has not thus far been properly evaluated and has not been ensured proper (due) protection. Even today, one can hear somewhat out-of-date criticism, repeated like a mantra, that it is not a “faithful reconstruction” of the pre-war old-town architecture³.

Architectural context – context architecture

Context is the key word for understanding and valuation of the post-war architecture of the Olsztyn Old Town. Without any doubt, the historical, socio-cultural, political-economic and, finally, architectural context had its significance and impact on the specific feature of the programme of reconstruction of the Old Town District. It required a lot of effort to carry out the reconstruction, which has come to embody essential values.

The reconstruction of the Old Town in Olsztyn in the 1950s had little to do with the reconstruction of pre-war buildings, because – let us stress here – it could not have. Half a century later, we

Jana Zachwatowicza, w dużym stopniu respektująca sformułowane przez niego zasady odbudowy i rekonstrukcji miast w formach historycznych. Założenia koncepcji odbudowy były jednak, co nie może dziwić, inne niż w Warszawie. Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie – ośrodka położonego na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych – nie mogła polegać na przywróceniu zabudowie staromiejskiej kształtu *stricte* przedwojennego – ze względów i emocjonalnych, i kulturowych, i politycznych. Przepelnione różnorodnym detalem architektonicznym, eklektyczne i secesyjne kamienice staromiejskie nazbyt jeszcze kojarzyły się z niemieckim okresem rozwoju Olsztyna. Po przerwaniu ciągłości społecznej i kulturowej miasta w 1945 roku zabrakło tu tego najważniejszego czynnika, który zwykle decyduje o pełnej rekonstrukcji – mianowicie więzi emocjonalnej z tym, co zostało zniszczone.

Na zagadnienie postulowanej wówczas na Ziemiach Zachodnich i Północnych „repolonizacji” architektury wskazywali już między innymi Bohdan Rymaszewski, Olgierd Czerner, Maria Lubocka-Hoffmann czy Andrzej Rzempełuch⁴. O założeniach eliminowania cech niemieckich w odniesieniu do staromiejskiej architektury pisała także sama autorka pierwszego projektu odbudowy Hanna Adamczewska, artykułował to również ówczesny konserwator zabytków województwa olsztyńskiego Zbigniew Rewski⁵. To społeczno-ideologiczne podłoże powojennej odbudowy olsztyńskiego Starego Miasta decyduje w głównej mierze o historycznej i naukowej wartości zabudowy pochodzącej z tego okresu – zabudowy będącej świadectwem, dokumentem ówczesnej praktyki i doktryny konserwatorskiej, kształtującej się na kanwie odbudowy zniszczonych ośrodków staromiejskich w powojennej Polsce.

Od lat 80. XX wieku, kiedy to odbudowaną Starówkę warszawską wpisano na Listę światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego UNESCO, ostatecznie uznano dzieło odbudowy miast za autonomiczną wartość, którą należy docenić i chronić. Poglądy historyków i konserwatorów w dziedzinie odbudowy miast historycznych wyraźnie ewoluowały, stawiając na równi autentyczność miasta zachowanego i autentyczność (a właściwie pewną wiarygodność) miasta odbudowanego, o ile odbudowa szanowała zasady planowania, według których kształtowano

can acknowledge today that it was a successful reconstruction – skilfully drawing on the experience of Professor Jan Zachwatowicz and the programme created by him. The re-constructors mostly followed the principles of rebuilding and reconstructing towns in historical forms which had been formulated by Jan Zachwatowicz. It is not surprising though that the assumptions that underlay the reconstruction concept were different than in Warsaw. The reconstruction of the Old Town in Olsztyn – a city situated in the so-called Recovered Territories – could not have consisted in the restoration of the old-town to its exact pre-war state – due to emotional, cultural and political reasons. Filled with various architectural details, the eclectic and Art Nouveau old town houses were still vividly associated with the German period in the history of Olsztyn. After the social and cultural continuity of the city had been interrupted in 1945, the key factor which is usually used as an argument in favour of a full reconstruction – i.e. an emotional bond with what had been destroyed – was missing.

It was argued then that the architecture of the Western and Northern Lands should be “repolonized”, as noted in the publications of Bohdan Rymaszewski, Olgierd Czerner, Maria Lubocka-Hoffmann, Andrzej Rzempełuch and others⁴. Hanna Adamczewska, the author of the first reconstruction project, wrote herself that German features should be eliminated from the architecture of the Old Town. Similar views were also expressed by the then historic preservation officer of the Olsztyńskie Voivodeship – Zbigniew Rewski⁵. The historical and scientific value of the buildings constructed in that period is mostly determined by this socio-ideological background of the post-war reconstruction of the Olsztyn Old Town. The buildings provide testimony and evidence of how the conservation practice and doctrine were evolving then around the reconstruction of destroyed old town complexes in post-war Poland.

Since the 1980s, when the rebuilt Warsaw Old Town was inscribed on the UNESCO World Heritage List, the reconstruction of towns was finally recognized as a value in itself – a value that deserved to be appreciated and preserved. The views of historians and heritage restorers on the reconstruction of historical towns have been clearly evolving towards an approach in which the authenticity of a preserved

miasto historyczne⁶. Zrozumiano, że rekonstrukcja – zwłaszcza w odniesieniu do historycznego zespołu urbanistycznego i żywego organizmu, jakim jest miasto – nigdy nie jest i nie może być wierną kopią.

Dziś coraz częściej podkreśla się, że odbudowa miast po 1945 roku w formach historycznych – szczególnie na Ziemiach Zachodnich i Północnych – to wyjątkowy fenomen, wyprzedzający o pół wieku myśl o wspólnym europejskim dziedzictwie. Na przełomie wieków XX i XXI wskazywał na to między innymi Andrzej Tomaszewski: „Dzisiaj, po dziesięcioleciach, widzimy dzieło tamtych odbudów jako zjawisko głęboko historyczne, jako dokument kultury epoki. I jako jej bezsprzeczne osiągnięcie. [...] Paradoksalnie polska »tragedia fałszu konserwatorskiego« wyprzedziła o pół wieku obecną dyskusję nad pluralistycznym rozumieniem pojęcia autentyczności zabytku i jest w niej nierzadko przywoływana”⁷.

Już pod koniec lat 40. i zasadniczo w latach 50. XX wieku podjęto na wielką skalę odbudowę i rekonstrukcję zabytkowych zespołów urbanistycznych, a odbudowa Starego Miasta w Warszawie stała się modelem dla wielu miejskich starówek. Przenosząc założenia programu Jana Zachwatowicza na grunt gdański, wrocławski czy olsztyński, najprościej było uznać zachodnie i północne tereny Polski za Ziemię Odzyskaną i przyjąć argumentację akcentującą ich piastowski rodowód⁸. Mimo oczywistej trywializacji i świadomego spłylenia całego zagadnienia w ówczesnym środowisku konserwatorskim liczyło się przede wszystkim osiągnięcie celu, jakim było odtworzenie zabudowy historycznych centrów miast w sposób zapewniający zachowanie ciągłości kulturowej miejsca w możliwie najpełniejszym wymiarze. W barwny sposób o takim usilnym wyszukiwaniu wszelkich akcentów polskich i „piastowskich” w zabytkowej architekturze Śląska wspominał Olgierd Czerner, podkreślając, że ów wątek pewnego nacjonalizmu sprowadzał się głównie do podsuwania władzom państwowym gotowych argumentów, których podchwycenie gwarantowało uratowanie konkretnego zabytku⁹.

W pragmatyczny sposób, niejako przy okazji, w większości tych ośrodków dokonano jednocześnie świadomej rewaloryzacji zabudowy w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, zastępując przeskalowane i zakłócające historyczną parcelację starówek XIX- i XX-wieczne eklektyczne kamienice czynszowe

town was treated on par with the authenticity of a reconstructed town, as long as the reconstruction had followed the planning principles adopted in the historical town⁶. It was understood that reconstruction – especially in relation to a historical urban complex and a town as a ‘living organism’ – never is and cannot be a faithful recreation.

Today, it is more and more often emphasized that the post-1945 reconstruction of towns in their historical forms – especially on Western and Northern Lands – is an exceptional phenomenon. It reflects a way of thinking about the common European heritage that is half a century ahead of its time. At the turn of the 21st century, such a view was taken, among others, by Andrzej Tomaszewski: “Today, several decades later, we perceive those reconstructions as a deeply historical phenomenon which provides insights into the culture of that epoch. And as its unquestionable achievement. . . . Paradoxically, the Polish ‘tragedy of restoration falseness’ was half a century ahead of the current debate on the pluralistic understanding of the term ‘authenticity’ of a historic monument and is often referred to in that debate”⁷.

As early as in the 1940s and mostly in the 1950s, historic urban complexes were rebuilt and reconstructed on a large scale, with the reconstruction of the Old Town in Warsaw serving as a model for many old towns. The easiest way to apply the assumptions of Jan Zachwatowicz’s programme in Gdańsk, Wrocław or Olsztyn would have been to treat the western and northern areas of Poland as the Recovered Territories and to accept arguments that their history was intertwined with that of the Piast dynasty⁸. Despite the obvious trivialization and intentional simplification of the entire issue in the then community of heritage restorers, the most important thing was to achieve the goal of rebuilding the historical town centres in such a way so as to ensure preservation of the site’s cultural continuity to the fullest possible extent. In his colourful reminiscences, Olgierd Czerner recalled how any traces of Polishness and of the Piasts had been painstakingly searched for in the historic architecture of Silesia and that this somewhat nationalistic sentiment mainly took the form of providing the State authorities with ready arguments which, if accepted, were a guarantee that a specific historic monument would be rescued⁹.

czy obszerne secesyjne domy towarowe zabudową stylizowaną, ale szanującą dawny układ przestrzeny (wspominaliśmy już o rekonstrukcji urbanistycznej). Co ciekawe, czasem wykorzystywano do tego celu także koncepcje i plany niemieckie. W tym pierwszym okresie we wszystkich odbudowywanych ośrodkach staromiejskich na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych wypracowano podobne koncepcje odbudowy jak w Gdańsku – przeprowadzono waluzyzację wewnątrz urbanistycznych oraz analizę danych historycznych i na tej podstawie różnicowano i indywidualnie ustalano zakres, a także metodę rekonstrukcji bądź odtwarzania historycznej tkanki miejskiej. Gdy brakowało odpowiednich materiałów ikonograficznych, stosowano analogie i kompilacje form, gdy w ogóle brakowało przekazów – nadawano architekturze formy stylizowane, jedynie odwołujące się do przeszłości. Rekonstrukcja nie była bowiem wtedy celem samym w sobie – chodziło o odtworzenie wartości kulturowych miasta. W skali miasta.

Podobnie jak w Gdańsku, tak i w Olsztynie forma odbudowy dzielnicy staromiejskiej jest więc konsekwencją decyzji o odbudowie historycznego obszaru jako robotniczego osiedla mieszkaniowego¹⁰. Jak zauważa w swej znakomitej monografii poświęconej odbudowie Głównego Miasta w Gdańsku Jacek Friedrich¹¹, nie był to jednak jedynie akt polityczny. W ówczesnych warunkach społecznych i ekonomicznych była to decyzja niemająca żadnej alternatywy. Tylko państwowy inwestor – dysponując ogromnymi, centralnymi środkami – mógł zapewnić odgruzowanie całego terenu oraz ciągłość inwestycji. W czasie, gdy Bolesław Bierut mówił o wprowadzeniu mieszkań robotniczych do śródmieścia, a Adam Ważyk pisał *Lud wejdzie do Śródmieścia*, odbudowa gdańskiej czy olsztyńskiej starówki jako osiedla mieszkaniowego była jedyną realną możliwością w trudnym okresie pierwszych lat powojennych.

Decyzja o odbudowie Starego Miasta w Olsztynie nie była zresztą wcale taka oczywista. Na sesji Miejskiej Rady Narodowej w 1951 roku podnoszono: „Zahamowane zostały prace budowy na Starym Mieście z powodu dużych wymagań stawianych przez władze konserwatorskie. Należy zrewidować lokalizację budowli na mieście. [...] będzie można zrealizować sprawę przerzutu kredytów, przeznaczonych na budowę Starego Miasta – na budowę

In a pragmatic way, the re-constructors of most of those centres also used it as an opportunity to deliberately upgrade those buildings in a modern sense of the word, replacing the 19th and 20th century eclectic houses or large Art Nouveau department stores which had interfered with the historical parcelling of the 19th century and 20th century old towns with stylized buildings, without disrupting the pre-existing spatial layout (we have already mentioned urban reconstruction). Interestingly, sometimes German concepts and plans were also used for that purpose. In this first period, the reconstruction concept developed in all reconstructed old-town centres in the so-called Recovered Territories was similar to the one in Gdańsk – a value-based inventory was taken of urban interiors and historical data were analysed. On this basis, a specific scope of reconstruction was determined in each individual case and a method of reconstruction or restoration of historical urban fabric was selected. In the absence of appropriate iconographic materials, analogies and compilations of forms were used. When historical records were not available at all, architectural forms were merely stylized with reference to the past. Reconstruction was not an end in itself – the aim was actually to restore cultural values of the city. On a citywide scale.

In Olsztyn too, just as in Gdańsk, the form of reconstruction of the Old Town District is a consequence of the decision to rebuild the historical area as a housing estate for workers¹⁰. As Jacek Friedrich remarks in his excellent monograph on the reconstruction of the Main Town in Gdańsk¹¹, it was not only a political act. In the then social and economic conditions, there was no alternative to that decision. Only the State could invest enormous, centrally-managed resources to clear rubble and debris from the entire area and ensure the continuity of investment. At the time when Bolesław Bierut spoke about the need to relocate workers' houses to city centres and when Adam Ważyk wrote his poem *The People will Enter the City Centre* [orig. title: *Lud wejdzie do śródmieścia*], rebuilding the old town in Gdańsk or Olsztyn as a housing estate was the only viable option in the difficult first years after the war.

It should be noted that the decision on the reconstruction of the Old Town in Olsztyn was not taken without obstacles. At the session of the Municipal

domów standartowych”¹². Prezentującemu stanowisko Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej PWRN Czesławowi Browińskiemu, byłemu prezydentowi Olsztyna, wtórował także przewodniczący Prezydium MRN: „Słuszne jest stanowisko Ob. Browińskiego, aby zamiast kosztownej odbudowy starego miasta w stylu zabytkowym (kosztowność której to budowy zmniejszyłaby pulę mieszkaniową), posiadane kredyty przeznaczyć na budowę tanich domów standartowych i Prezydium będzie się starało ten problem rozwiązać”¹³. Owocem dyskusji była uchwała nr 109/51: „Prezydium MRN [...] rozważy celowość lokalizacji budownictwa [mieszkaniowego] na Starym Mieście wnioskując ewentualnie zlokalizowanie kredytów w innych dzielnicach miasta, umożliwiających budownictwo standartowe”¹⁴.

Do połowy lat 50. XX wieku zabytkowe zespoły staromiejskie, szczególnie na Ziemiach Zachodnich i Północnych, pozostawały w większości nadal zrujnowane. Rozwiązaniem problemu miała być Uchwała nr 666 Prezydium Rządu z 20.08.1955 roku w sprawie planowej akcji usunięcia pozostałości zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach. Wobec braku realnych perspektyw odbudowy w wielu mniejszych ośrodkach akt ten przyspieszył jedynie wtórną destrukcję licznych pozostałości dawnej zabudowy¹⁵. Po 1955 roku rodzimą architekturę na kilka dziesięcioleci ukształtowało dążenie do rozwiązań skrajnie oszczędnościowych i utylitarnych, co doprowadziło do typizacji niskostandardowego budownictwa mieszkaniowego, trwale odciskając się na krajobrazie architektonicznym Polski¹⁶. Odbudowa rynku Starego Miasta w Olsztynie w formach historycznych (historyzujących) nastąpiła zatem tak naprawdę w ostatnim sprzyjającym momencie (projekty 1954-1955, realizacja 1955-1957). Z dzisiejszej perspektywy, mając porównanie innych realizacji z obszaru tak zwanych Ziem Odzyskanych oraz odbudów miast niemieckich z tego czasu, można się tylko zgodzić z Marią Lubocką-Hoffmann – odbudowę rynku konsekwentnie zrealizowano w formach historyzujących, niewątpliwie z korzyścią dla miasta¹⁷.

Zaprojektowana po wojnie zabudowa olsztyńskiej starówki to architektura nie do końca historyzująca i nie do końca współczesna. To bardzo dopracowana i dobrze przemyślana koncepcja – w formach tej architektury wyraźnie widoczne są

National Council in 1951, it was said that: “The construction work in the Old Town has been halted due to high requirements of the heritage preservation authorities. The location of the construction work should be reconsidered. . . . it will make it possible to transfer credit resources allocated for the construction of the Old Town – for the construction of standard houses”¹². Such a view was presented to the Department of Public Utilities and Housing at PWRN (Presidium of the Voivodeship National Council) by Czesław Browiński, the former President of Olsztyn. His opinion was echoed by the chairman of the Presidium of the Municipal National Council: “Citizen Browiński is right in suggesting that the available credit resources should be spent on the construction of cheap standard houses and not on the costly reconstruction of the historic old town (high costs of that reconstruction would reduce housing stocks). The Presidium will try to solve this problem”¹³. The above discussion resulted in the adoption of resolution no. 109/51: “The Presidium of the Municipal National Council . . . will examine the usefulness of the Old Town as the location for [residential] housing and will propose to transfer credit resources to other districts of the City, where standard houses can be built”¹⁴.

Most historic old town complexes, especially those in the Western and Northern Territories, lay in ruins until the mid-1950s. The problem was to be solved by Resolution No. 666 of 20 August 1955 of the Presidium of the Government on the intended clearance of any remaining war damage in towns and settlements. In smaller towns, the above Resolution only speeded up secondary destruction of numerous remnants of historical buildings, because it was not very likely that they would be rebuilt¹⁵. For many decades after 1955, the national architecture was faced with the demand to provide utilitarian solutions at an extremely low cost. As a result, low-standard housing became a typical and permanent feature of the architectural landscape of Poland¹⁶. In fact, the Old Town Market Square in Olsztyn was rebuilt in its historical (historizing) forms at the last favourable moment (design 1954-1955, reconstruction 1955-1957). From today’s perspective, comparing the reconstruction of the market square with other reconstructions in the so-called Recovered Territories and in German

inspiracje historyczną architekturą barokową Warmii, ale jednocześnie są to formy w pewien sposób przetransponowane, jakby uogólnione i nieco przetworzone (uproszczone), co oczywiście z perspektywy doktryny konserwatorskiej jest tylko zaletą tej architektury. Nie stanowi ona bowiem prostej kopii XVIII-wiecznych kamienic barokowych, których dość skromne elewacje z charakterystycznymi szczytami decydowały niegdyś o wyrazie architektonicznym wielu miast i miasteczek warmińskich, ale jest to pewnego rodzaju wizja Olsztyna barokowego, dodajmy – wizja nacechowana wysokim stopniem wiarygodności (a nie prawdopodobieństwa). Wiarygodności wynikającej właśnie z szerokiej analizy kontekstu. Gdy weźmiemy pod uwagę okoliczności oraz założenia przyświecające projektantom, będziemy mogli wówczas stwierdzić, że powojenna architektura odbudowanego olsztyńskiego Starego Miasta to jak najbardziej architektura kontekstualna – architektura tła. Architektura, która niewątpliwie wytrzymała próbę czasu i która swoje zadanie – odtworzenia i wyekspozowania wartości kulturowych miasta historycznego – wypełnia z powodzeniem do dziś.

Między Gdańskiem a Warszawą – o stylu odbudowy

Przedkładając w 1949 roku Zarządowi Miasta projekt planu zabudowy dzielnicy staromiejskiej, Janina Stańkowska (naczelnik Wydziału Planowania Miast i Osiedli w Urzędzie Wojewódzkim) tak określała główne założenia projektu przygotowanego przez dra Kazimierza Wejcherta i inż. Hannę Adamczewską z Warszawy: „Opracowując plan dążono do jak najwierniejszego odtworzenia pierwotnego stylu i charakteru Starego Miasta”¹⁸. Choć pierwszy plan zabudowy dzielnicy staromiejskiej powstał już w 1947 roku (Wanda Kubasiewicz, Janina Stańkowska i Kazimierz Wejchert)¹⁹, to podstawą do rozpoczęcia prac stał się Szczegółowy plan zagospodarowania przestrzennego z 1951 roku autorstwa Hanny Adamczewskiej (główny projektant) i Jerzego Kozińskiego²⁰. Koncepcja Adamczewskiej przewidywała rozluźnienie zabudowy i stworzenie funkcjonalnego osiedla mieszkaniowego w postaci wieloklatkowych bloków zabudowy (zajmujących nieraz całe kwartały),

cities at that time, one can only agree with Maria Lubocka-Hoffmann, who said that the market square had been consistently reconstructed in historicizing forms, without any doubt – to the benefit of the city¹⁷.

Designed after the war, the architecture of the buildings of the Olsztyn Old Town is neither entirely historicizing, nor entirely modern. It is a very carefully designed and well-thought-out concept. In the forms of this architecture, one can clearly discern historical inspirations with the Baroque architecture of Warmia. At the same time, these forms are transposed in some way, as if generalized and slightly reworked (simplified), which, from the point of view of the conservation doctrine, is an unquestionable advantage of this architecture. Rather than being a simple copy of 18th-century Baroque town houses, whose rather modest façades with characteristic gables once determined the architectural character of many towns and cities in Warmia, it is a kind of vision of a Baroque Olsztyn. In addition, this vision is highly authentic (rather than probable). It owes its authenticity to a wide-ranging analysis of the context. When we take into account the circumstances and the assumptions that were guiding the efforts of the designers, we will then be able to say that the post-war architecture of the rebuilt Old Town in Olsztyn is indeed a contextual architecture – a background architecture. An architecture which has unquestionably withstood the test of time and which has been successfully fulfilling the task of restoring and bringing into prominence the cultural values of the historical city – to this day.

Between Gdańsk and Warsaw – about the style of reconstruction

In 1949, Janina Stańkowska (head of the department responsible for planning cities and housing estates at the Marshal's Office) submitted a design of development of the old town district to the City Board. This is how she described the main objectives of the design prepared by Kazimierz Wejchert, PhD, and engineer Hanna Adamczewska from Warsaw: “We developed the plan in such a way so as to reproduce the original style and character of the Old Town as

imitujących „dawne”, mniejsze kamienice dzięki zastosowaniu wyraźnych podziałów w wykończeniu elewacji oraz kształtach dachów, odpowiadających w znacznym stopniu dawnym podziałom parcelacyjnym (dawna parcelacja uczytelniona w bryłach i elewacjach). Według projektu Adamczewskiej na początku lat 50. XX wieku odbudowano na Starym Mieście kilka budynków – uzupełniono częściowo tylko zniszczony kwartał zabudowy we wschodniej pierzei ulicy Staromiejskiej (ul. Staromiejska 8/9), rozpoczęto odbudowę wschodniej pierzei rynku (ul. Stare Miasto 9/10) oraz wschodniej pierzei ulicy Prostej (ul. Prosta 1/2 i ul. Staszica 19, ul. Prosta 3/4, ul. Prosta 23, ul. Prosta 27/28).

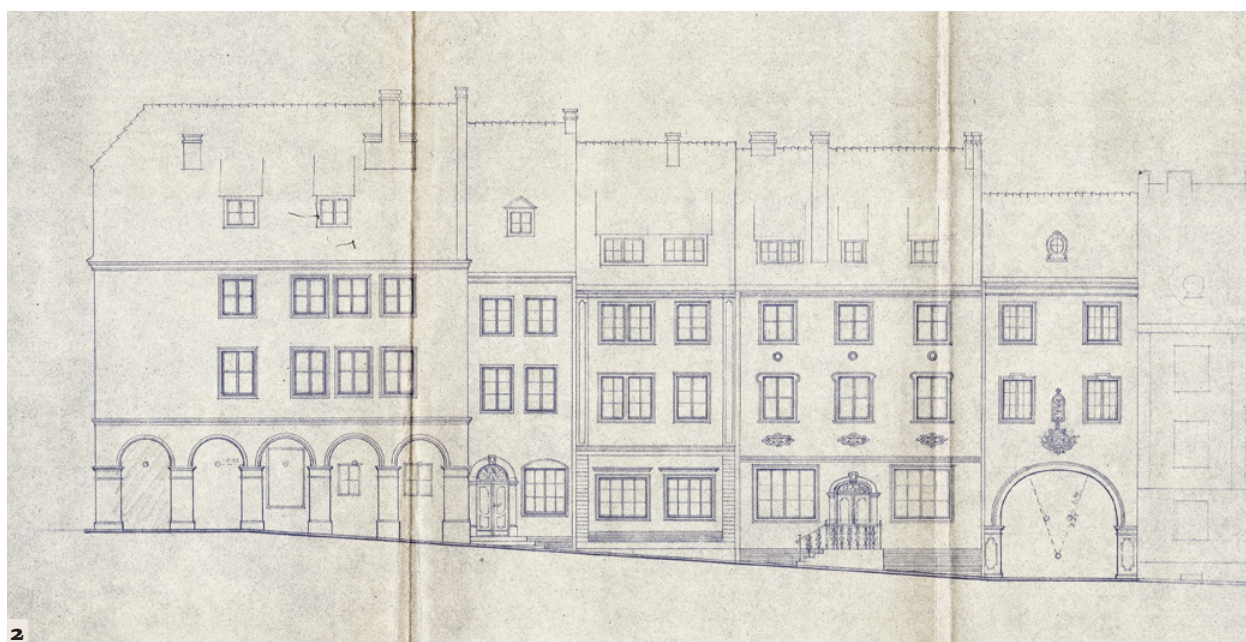
Staromiejska zabudowa zrealizowana według koncepcji Hanny Adamczewskiej (do roku 1954)

faithfully as possible”¹⁸. Although the first plan of development of the old town district was drawn up as early as 1947 (Wanda Kubasiewicz, Janina Stańkowska and Kazimierz Wejchert)¹⁹, it was the detailed spatial development plan from 1951 authored by Hanna Adamczewska (chief designer) and Jerzy Koziński that provided a basis for starting works²⁰. According to Adamczewska’s concept, the area was to be less densely built up and a functional housing estate was to be created. The housing estate was to consist of multi-staircase buildings (often covering entire quarters) imitating the “old”, smaller townhouses. This was to be achieved by means of visual divisions in the finishing of façades and in the shapes of roofs, corresponding to a significant extent to the pre-existing parcelling schemes (shapes and façades clearly follow



nieodparcie budzi skojarzenia z odbudową warszawskiego osiedla Mariensztat (1949), zaprojektowanego przez Zygmunta Stępińskiego (związanego wówczas, podobnie jak młoda architekt, z Politechniką Warszawską). Ta zrównoważona, neutralna stylowo architektura, w dość luźny sposób nawiązująca – podobnie jak mariensztackie domy – do tradycyjnej XVIII-wiecznej zabudowy małomiasteczkowej, pełni też podobną rolę – jest tłem dla mocniej stylizowanej i bardziej historyzującej zabudowy przyrynekowej²¹. I to na tę ostatnią należy zwrócić szczególną uwagę.

the former parcelling scheme). Several buildings were rebuilt in the Old Town according to Adamczewska’s design in the early 1950s – only one damaged quarter of the built-up area was partially supplemented in the eastern frontage of Staromiejska Street (No. 8/9 Staromiejska Street) and the reconstruction of the eastern frontage of the market square (No. 9/10 Stare Miasto Street) as well as of the eastern frontage of Prosta Street (No. 1/2 Prosta Street and No. 19 Staszica Street, No. 3/4 Prosta Street, No. 23 Prosta Street, No. 27/28 Prosta Street) was begun.



W 1954 roku został zatwierdzony „projekt podstawowy” odbudowy Starego Miasta autorstwa Janiny Stańkowskiej²², według którego realizowano dalsze prace projektowe oraz budowlane. Do 1955 roku odbudowano dwie pierzeje przyrynkowe – wschodnią (projekt Stanisław Bobiński, PP PKZ Oddział Gdańsk, 1954) (il. 1, 2) oraz południową (projekt Kazimierz Orłowski, zapewne ze Stanisławem Bobińskim, PP PKZ Gdańsk)²³. Do 1957 roku odbudowano pozostałe pierzeje przyrynkowe – zachodnią (projekt Edward Michalski, Kazimierz Wójcik, Miastoprojekt Olsztyn, 1955) oraz północną (projekt Edward Michalski, Miastoprojekt Olsztyn, 1955)²⁴. Koncepcja Hanny Adamczewskiej została wówczas wyraźnie zmodyfikowana²⁵. Ostatecznie zabudowie zrealizowanej po 1954 roku nadano charakter

The old-town buildings erected according to Hanna Adamczewska’s concept (before or in 1954) are easily associated with the reconstruction of the Mariensztat estate in Warsaw (1949), designed by Zygmunt Stępiński (both Zygmunt Stępiński and the young architect Hanna Adamczewska were connected with the Warsaw University of Technology at that time). Similarly to the houses in the Mariensztat district, this balanced, style-neutral architecture evokes in a rather loose way the traditional 18th-century small-town buildings. In addition, it fulfils a similar role – it serves as a background for the more stylized and more historicizing buildings adjacent to the market square²¹. And it is the latter that one should pay special attention to.

In 1954, the “basic design” of the reconstruction of the Old Town, authored by Janina Stańkowska²², was approved. Further design and construction works were performed according to that design. Until 1955, two market-square frontages were rebuilt: the eastern (in accordance with Stanisław Bobiński’s design, Gdańsk Branch of the State Enterprises “Monuments Conservation Studios”, 1954) (fig. 1, 2) and the southern one (according to the design of Kazimierz Orłowski, probably developed in cooperation with Stanisław Bobiński, Gdańsk Branch of the State Enterprises “Monuments Conservation Studios”)²³. Until 1957, the remaining market-square frontages were rebuilt – the western one (according to the design produced by Edward Michalski and

1. Projekt odbudowy wschodniej pierzei rynku (Stare Miasto 11/16), Stanisław Bobiński, PP PKZ Gdańsk, 1954. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, sygn. 78

1. A design of the reconstruction of the eastern market-square frontage (No. 11/16 Stare Miasto Street), Stanisław Bobiński, State Enterprises “Monuments Conservation Studios” (PP PKZ) Gdańsk, 1954. Archives of the Voivodeship Office for the Protection of Historic Monuments in Olsztyn, Ref. No. 78

2. Stare Miasto 11/16 – projekt elewacji od strony ulicy Staszica, Stanisław Bobiński, PP PKZ Gdańsk, 1954. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, sygn. 78

2. No. 11/16 Stare Miasto Street – a design of the façade facing Staszica Street, Stanisław Bobiński, PP PKZ Gdańsk, 1954. Archives of the Voivodeship Office for the Protection of Historic Monuments in Olsztyn, Ref. No. 78

Stadt und Landhäuser in Ostpreussen
1 Die Stadt. A Einzelbaute Häuser

Tafel. 6



3 Heilsberg. Häuser in der Langgasse. Um 1740

bardziej historyzujący – „zabytkowy”, sięgając wprost do motywów barokowych. Było to świadome odwołanie się do polskiego okresu w dziejach miasta i regionu – do barokowej architektury Warmii z czasów przedrozbiorowych, jednoznacznie identyfikowanych z przynależnością tutejszych ziem do Polski.

Projektów odbudowy pierzei przyrynkowych przygotowanych przez Bobińskiego i Orłowskiego – architektów zaangażowanych w odbudowę Gdańska – nie można jednak uznać za proste kopie czy modyfikacje projektów gdańskich kamienic, na co wskazuje Zbigniew Czernik²⁶. Różnice między Gdańskiem a Olsztynem nie objawiają się bowiem jedynie w skali zabudowy, ale w zastosowanych formach barokowych.

Smukłe szczyty kamienic gdańskich – zazwyczaj rozczłonkowane parą lizen i ujęte wklęsłymi spływami – to forma charakterystyczna dla wcześniejszej, XVII-wiecznej architektury barokowej w Prusach i specyficzny wyróżnik przedwojennej zabudowy wielkich miast portowych, takich jak dawny Gdańsk, Elbląg czy Królewiec. Podobne formy pseudobarokowych szczytów odnajdziemy także w niemieckich projektach przebudowy kamienic na olsztyńskim rynku (1943), jednak to nie one posłużyły za wzór autorom powojennej odbudowy.

Kazimierz Wójcik from Miastoprojekt Olsztyn, 1955) and the northern one (according to Edward Michalski's design, Miastoprojekt Olsztyn, 1955)²⁴. Hanna Adamczewska's concept was then clearly modified²⁵. Ultimately, the buildings constructed after 1954 were given a more historicizing character, acquiring a "historic" style that directly follows Baroque motifs. This was intended as a reference to the Polish period in the history of the city and the region – a reference to the Baroque architecture of Warmia from the pre-partition times which is unambiguously traceable to its history as a region belonging to Poland.

The design of the reconstruction of the market-square frontages prepared by Bobiński and Orłowski – architects involved in the reconstruction of Gdańsk – cannot be regarded as simple copies or modifications of the designs of houses from Gdańsk, as pointed out by Zbigniew Czernik²⁶. The differences between Gdańsk and Olsztyn are visible not only in the scale of the built-up area, but also in the Baroque forms used.

The slender gables of the townhouses in Gdańsk are optically divided by a pair of lesenes (pilaster strips) and ornamented with concave volutes – it is a form characteristic for the earlier, 17th-century Baroque architecture in Prussia and a specific

Zabudowa olsztyńskiego rynku przypomina tymczasem późnobarokową, XVIII-wieczną architekturę miast warmińskich – nie tylko z uwagi na zastosowaną skalę (zabudowa trójkondygnacyjowa), ale również za sprawą wyraźnego odwołania się właśnie do tych późnobarokowych form zabudowy mieszkaniowej regionu, znanych z rysunkowej inwentaryzacji lidzbarskich kamienic, zamieszczonej w publikacji Richarda Dethlefsena *Stadt- und Landhäuser in Ostpreussen* (München 1918)²⁷. Jak się wydaje, gdańscy architekci



w swoim projekcie południowej pierzei olsztyńskiego rynku zainspirowali się nawet charakterystycznym układem zabytkowej zabudowy ukazanej w pracy Dethlefsena – powtórzyli niemal dosłownie specyficzne zestawienie kilku barokowych fasad lidzbarskich kamieniczek, tworzących niegdyś zwartą zabudowę ulicy Langgasse (Długiej) (il. 3, 4). Patrząc na zamieszczone w pracy Dethlefsena rysunki inwentaryzacyjne barokowych kamienic lidzbarskich, przyznać należy rację Andrzejowi Rzempołuchowi, który odbudowaną południową pierzeję olsztyńskiego rynku uznał za najpełniejszą reinkarnację (i emanację) warmińskiego baroku²⁸.

Specyficzne formy (wykroje) szczytów wieńczących staromiejskie elewacje przywodzą na myśl także barokową architekturę innych miast regionu – warmińskiego Dobrego Miasta (szczyty ratusza i domów mieszkańskich), Braniewa (zabudowa szczytowa z naczółkowymi dachami), ale i Pasłęka czy Wystruci. Przeglądając ilustrowane tablice z publikacji

distinguishing feature of the pre-war built-up areas in large port cities such as Gdańsk, Elbląg and Królewiec (now Kaliningrad). We can also find similar forms of pseudo-Baroque gables in German designs of townhouses at the market square in Olsztyn that were to be altered (1943). However, they were not used as models by the planners of the post-war reconstruction. The buildings at the market square in Olsztyn are evocative of the late Baroque architecture of Warmian towns from the 18th century – not only because of the applied scale (three-storey buildings), but also because residential buildings there clearly imitate those late Baroque forms of residential buildings in the region, known from the drawing-based inventory of the townhouses of Lidzbark included in the publication of Richard Dethlefsen *Stadt- und Landhäuser in Ostpreussen* (Munich 1918)²⁷. It seems that the architects from Gdansk who designed the southern frontage of the Olsztyn market square had drawn their inspirations from the characteristic layout of historic buildings shown in the publication of Dethlefsen – they copied the exact arrangement of several Baroque façades of the townhouses in Lidzbark, which had once formed the densely built-up Langgasse (Long Street) (fig. 3, 4). Looking at the drawing-based inventory of the Baroque townhouses of Lidzbark in Dethlefsen's publication, one should agree with Andrzej Rzempołuch, in whose opinion frontage was the fullest reincarnation (and emanation) of the Baroque of Warmia²⁸.

3. Inwentaryzacja barokowych kamienic z ok. 1740 r. przy ul. Długiej w Lidzbarku Warmińskim, reprod. z: R. Dethlefsen, *Stadt- und Landhäuser in Ostpreussen*, München 1918, tabl. 6

3. Inventory of Baroque townhouses from around 1740 in Długa Street in Lidzbark Warmiński, reproduced from: R. Dethlefsen, *Stadt- und Landhäuser in Ostpreussen*, München 1918, plate 6

4. Południowa pierzeja olsztyńskiego rynku (Stare Miasto 17/21), 1955. Fot. L. Wawrykiewicz

4. Southern frontage of the Olsztyn market-square (No. 17/21 Stare Miasto Street), 1955. Photo by L. Wawrykiewicz

Dethlefsena, ma się nieodparte wrażenie obcowania z książką, która towarzyszyła gdańskim architektom w pracy projektowej przy odbudowie Olsztyna. Jak się wydaje, stała się ona niemalże gotowym wzornikiem poszukiwanych przez nich „właściwych” form architektury barokowej (głównie XVIII-wiecznej, a w mniejszym stopniu XVII-wiecznej) i – co szczególnie istotne – architektury dobrze osadzonej w lokalnej tradycji budowlanej regionu. To w niej znaleźli obszerny katalog – cały wachlarz historycznych form, charakterystycznych dla miejscowej, „warmińskiej” odmiany baroku – receptę na wiarygodność swoich projektów przygotowanych dla Olsztyna.

Do wzoru zacerpniętego z Lidzbarka nie pasuje jednak uproszczony, trójkątny szczyt domu nr 17 w południowej pierzei. Gdańscy architekci dowiązali się tu bowiem do formy architektonicznej sąsiedniej, zrealizowanej nieco wcześniej zabudowy przy ul. Prostej 1/2, zaprojektowanej przez Hannę Adamczewską w odmiennej konwencji – mocno stypizowanej. Bardzo dobrze wpasowali oni projekty budynków w pierzei wschodniej i południowej w zastaną zabudowę, uwzględniając również styl odbudowanych już domów przy ul. Stare Miasto 9/10 i ul. Prostej 1/2. Ale – co warto podkreślić – uniknęli oni jednocześnie nadmiernej monotonii, która widoczna jest w koncepcji Hanny Adamczewskiej. Zbyt mocna typizacja fasad i szczytów mogłaby bowiem w pewien sposób zubożyć i nawet zniweczyć ten specyficzny, nieregularny i narastający charakter zabudowy historycznej dzielnicy. Nie chcieli, żeby było widać, że wszystkie budynki zostały zaprojektowane w jednym czasie i wyszły spod jednej ręki, bo projektowana odbudowa musiała współgrać również z zabudową, która przetrwała zniszczenia 1945 roku (wydaje się, że to był właśnie jeden z istotniejszych mankamentów mocno ujednoczonej architektonicznej koncepcji autorstwa Adamczewskiej). I to zadanie udało im się zrealizować – osiągnęli swoistą „jedność w różnorodności”, a dziś możemy tylko uznać wyższość tej koncepcji. Widać w niej bagaż doświadczeń wyniesionych z realizacji wielkiego przedsięwzięcia, jakim była historyzująca odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku.

Efekt końcowy odbudowy olsztyńskiej dzielnicy staromiejskiej jest więc wynikiem połączenia dwóch różnych koncepcji, „warszawskiej” i „gdańskiej”, ale doświadczenie gdańskich projektantów (zwłaszcza

The specific forms (cut-outs) of the gables crowning the old town façades bring to mind the Baroque architecture of other cities in the region, such as Dobre Miasto in Warmia (gables of the town hall and townspeople’s houses), Braniewo (front-gabled buildings with jerkin-head roofs), but also Pasłęk or Wystruć. Looking through the illustrated tables from Dethlefsen’s publication, one cannot help feeling that the architects from Gdańsk consulted that book when designing the reconstruction of Olsztyn. It seems that it served as a ready template of “appropriate” forms of Baroque architecture (mainly from the 18th century, and to a lesser extent from the 17th century) that they were looking for. And what is particularly important, it was an architecture that was well-established in the local building tradition of the region. Dethlefsen’s publication provided them with a wide-ranging and comprehensive catalogue of historical forms that were characteristic for the local “Warmian” variety of Baroque. This is why the designs prepared for Olsztyn look so authentic.

However, the simplified, triangular gable of house No. 17 in the southern frontage clashes with the model derived from Lidzbark. This is because the architects from Gdańsk decided to align its architectural form with that of the buildings at No. 1/2 Prosta Street, constructed a little earlier and designed by Hanna Adamczewska in a different, strongly typified convention. They designed the buildings in the eastern and southern frontages in a way which harmonized with the existing buildings, also taking into account the style of the reconstructed houses at No. 9/10 Stare Miasto Street and at No. 1/2 Prosta Street. What is worth emphasizing, however, they also managed to avoid excessive monotony that is typical for Hanna Adamczewska’s concept. Too strong typification of façades and gables could in some way impoverish and even destroy this specific, irregular and cumulative character of the buildings of that historical district. They did not want all houses to look as if they had been designed at one time and constructed by the same builders, because the reconstruction being designed by them had to co-exist with the buildings that had been left undamaged in 1945 (this indeed seems to be one of major weaknesses of Adamczewska’s concept, where architecture was strongly unified). And they managed to accomplish

dra Stanisława Bobińskiego), liczących się z całym złożonym kontekstem zastanej przestrzeni kulturowej, sprawiło, że połączenie tych dwóch koncepcji odbudowy zrealizowano bardzo umiejętnie.

O ile w projekcie Stanisława Bobińskiego dla pierzei przyrynkowej (il. 1) widać wyraźne odniesienia do historycznej architektury regionu (podcieniowe domy w układzie szczytowym), to w pierzei od strony ulicy Staszica (il. 2) zaproponował on już architekturę o bardziej neutralnych i klasycznych formach (w układzie kalenicowym), przywodzących na myśl odbudowaną Starówkę warszawską. Inspiracje stylem architektury odbudowanej Warszawy możemy zresztą dostrzec w kształtach brył czy kompozycjach elewacji jeszcze kilku domów staromiejskich (ulice Prosta, Asnyka czy właśnie Staszica). I tak jak zabudowa ulicy Prostej budzi skojarzenia z warszawskimi domami przy ulicy Mostowej, tak narożnik ulicy Prostej i Asnyka przypomina na przykład wylot ulicy Pivnej na Plac Zamkowy w Warszawie.

Zapomniany urbanista

Stanisław Bobiński (1897-1981), architekt, historyk urbanistyki, artysta malarz i grafik, urodził się w Warszawie. Po wojnie rozpoczął pracę w Biurze Odbudowy Stolicy i jeszcze w tym samym, 1945 roku został oddelegowany do Gdańska, gdzie brał udział w opracowaniu pierwszego planu urbanistycznego. Równolegle prowadził badania nad pierwotnym układem urbanistycznym tego ośrodka miejskiego, a ich wstępne wyniki posłużyły mu za argument na rzecz odbudowy Głównego Miasta w historycznej formie. Przyjmując, że plan miasta ukształtował się przed przybyciem Krzyżaków i stanowi tym samym dowód polskości Gdańska, stwierdził, że zachowanie tej wartości będzie możliwe jedynie poprzez historyczną rekonstrukcję zabytkowej dzielnicy. W 1952 roku doktoryzował się; od tegoż roku pracował w PP PKZ. Jego badania naukowe, mało znane i początkowo poddane krytyce, stanowiły ważny wkład w dzieło odbudowy zabytkowych zespołów urbanistycznych oraz samą metodykę rewaloryzacji miast historycznych. Jak podkreśla Jacek Friedrich, po latach okazało się, że Stanisław Bobiński był obdarzonym dużą intuicją badaczem dziejów urbanistyki Gdańska. W 1952 roku opublikował książkę *Gdańsk*

this task – they achieved a specific “unity in diversity”. Today, we can only acknowledge that it was a superior concept. It is enriched by the wealth of experience, which they had acquired when implementing the huge undertaking of the historicizing reconstruction of the Main City in Gdańsk.

The ultimate outcome of the reconstruction of the Old Town District in Olsztyn was thus obtained by combining two different concepts, the ‘Warsaw’ one and the ‘Gdańsk’ one. However, due to the experience of the designers from Gdańsk (especially Stanisław Bobiński’s, PhD), who took into account the entire complicated context of the pre-existing cultural space, these two reconstruction concepts were combined in a very skilful way.

In Stanisław Bobiński’s design of the market-square frontage (fig. 1), there are clear references to the historical architecture of the region (arcaded, front-gabled houses). In his design of the frontage opening onto Staszica Street (fig. 2), however, he proposed more neutral and classic forms (with side-gabled houses), evocative of the rebuilt Old Town in Warsaw. Inspirations with the architectural style of the rebuilt Warsaw are discernible in the shapes of structures or arrangements of façades of several other old-town houses (in Prosta Street, Asnyka Street or Staszica Street itself). And just as the buildings in Prosta Street evoke associations with houses in Mostowa Street in Warsaw, so the corner of Prosta and Asnyka Streets resembles, for example, the opening of Pivna Street onto the Castle Square in Warsaw.

The forgotten urban planner

Stanisław Bobiński (1897-1981), architect, town-planning historian, painter and graphic artist, was born in Warsaw. After the war he started working at the Capital Reconstruction Office and already in the same year, i.e. in 1945, he was dispatched to Gdańsk, where he took part in the development of the first urban plan. At the same time, he conducted research on the original urban layout of Gdańsk. The preliminary results of his research were used as an argument in favour of the reconstruction of the Main City in its historical shape. Recognizing that the city’s layout had been established before the arrival of Teutonic Knights, thus providing a proof for the Polishness

wczesnodziejowy. Na podstawie analizy planu, które tezy znalazły w dużej mierze potwierdzenie w toku późniejszych badań archeologicznych²⁹.

Z perspektywy Olsztyna istotny jest jego następny ważny tekst, *Problemy i trudności odbudowy Gdańska*, opublikowany w 1954 roku³⁰ (a więc w trakcie pracy nad projektami dla Olsztyna), który można uznać za początek naukowej refleksji nad procesem odbudowy i w którym dokonał daleko idącej krytyki odbudowy Głównego Miasta w Gdańsku, w szczególności w pierwszym jej etapie. Wskazywał on zwłaszcza na niemożność należytego przeprowadzenia sumiennych studiów historycznych i plastycznych z powodu szybkiego tempa prac, a także na monotonię detalu i opracowania lica kamienic (na przykład stosowanie ujednoliconego poziomu otworów okiennych w kilku elewacjach czy jednolitych wypraw tynkarskich). Rola i znaczenie badań Stanisława Bobińskiego w procesie powojennej odbudowy Gdańska i, jak się okazuje, także Olsztyna ujawniły się dopiero niedawno, tak więc o nazwisku tym nie powinniśmy dziś zapominać.

Ideologia czy patriotyzm?

Z perspektywy 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości winniśmy zwrócić naszą uwagę na jeszcze jeden aspekt powojennej odbudowy zabytkowych miast. Stanisław Bobiński był synem artystki malarki Jadwigi z Gersonów (1862-1940) i wnukiem malarza Wojciecha Gersona (1831-1901). Przed wojną pracował przede wszystkim jako grafik i ilustrator. O społecznej postawie Bobińskiego wiele może nam powiedzieć sygnowana przez artystę niepozorna ulotka w formie małego plakatu – cegiełka „Wszyscy budujemy polską flotę wojenną” (około 1938)³¹. Jak wielu innych polskich architektów, on również po traumie ostatniej wojny oddał się pracy na rzecz odbudowy wyniszczanego kraju, choć przed wojną poświęcał się głównie twórczości plastycznej. Patriotyczna postawa powojennych konserwatorów i architektów – przekonanie o misji i obywatelskim obowiązku względem ojczyzny, abstrahujące od ówczesnych uwarunkowań politycznych – również miała wpływ na kierunek oraz kształt powojennej odbudowy miast historycznych. Tak samo przecież postawa ta miała wpływ na ówczesne wartościowanie

of Gdańsk, he came to the conclusion that this value could only be preserved by means of a historical reconstruction of the historic district. In 1952, he received a PhD degree and started to work at the State Enterprises “Monuments Conservation Studios” (PP PKZ). His research, mostly unknown and criticized at first, was an important contribution to the reconstruction of historic urban complexes and to the methodology of regeneration of historical cities. As pointed out by Jacek Friedrich, years later it became obvious that Stanisław Bobiński was a gifted and intuitive researcher of the history of urban planning in Gdańsk. In 1952, he published a book entitled *Early history of Gdańsk, based on the analysis of the city plan* [orig. title: *Gdańsk wczesnodziejowy. Na podstawie analizy planu*]. Most of the assumptions presented in that book were confirmed as correct by subsequent archaeological research²⁹.

His next important text *Problems and Difficulties with the Reconstruction of Gdańsk* [orig. title: *Problemy i trudności odbudowy Gdańska*], published in 1954³⁰ (i.e. during his work on the designs for Olsztyn), proved to be significant for Olsztyn, because it seems to have initiated scientific reflection on the reconstruction process. In that text, he strongly criticizes the reconstruction of the Main City in Gdańsk, especially its first stage. In particular, he complained that it had not been possible to carry out thorough historical and art-related research due to the rapid pace of works. He was also critical about the monotony of detail and the finishing of house fronts (for example, he criticized the uniformity in placing window openings on the same level in several façades or uniform plaster coatings). Until recently, little has been known about the role and significance of Stanisław Bobiński's research in the process of post-war reconstruction of Gdańsk and, as it turns out, also of Olsztyn. Therefore, his name should not be forgotten today.

Ideology or patriotism?

From the perspective of the 100th anniversary of the day on which Poland regained its independence, attention should be paid to one more aspect of the post-war reconstruction of historical cities. Stanisław Bobiński was a son of the painter Jadwiga née Gerson

zabytków architektury (kończące się na połowie XIX wieku). Nie da się bowiem wartościowania dziedzictwa kulturowego rozpatrywać w oderwaniu od podstaw danej społeczności.

Co istotne, z wielu biogramów i wspomnień powojennych architektów pracujących przy odbudowie miast historycznych dowiadujemy się ostatnio coraz więcej o ich wojennej przeszłości, czynnej walce o niepodległą ojczyznę, o kartach historii zapisanych symbolami AK (w Olsztynie byli to między innymi architekci Edward Michalski i Bolesław Wolski), nie wspominając o zabezpieczeniu i ratowaniu dziedzictwa kulturowego (biogram Jana Zachwatowicza)³². Świadomość ta nakazuje nam w tym przypadku wyraźnie oddzielić propagandę PRL od wewnętrznych postaw społecznych przedstawicieli środowiska konserwatorskiego i architektonicznego, leżących u podstaw teoretycznej podbudowy powojennego konserwatorstwa.

Nie należy przy tym zapominać, że w pierwszych latach powojennych wpływ na kształtowanie poglądów miały jeszcze echa wojennej traumy, a w dyskusjach na temat formy odbudowy miast nie brakowało głosów, że należy opierać się na tych okresach z dziejów architektury, kiedy z punktu widzenia historycznego miasta te były bardziej polskie. W Gdańsku objawiło się to na przykład negatywnym stosunkiem do klasycyzmu i wynikało z lokalnej specyfiki Ziemi Odzyskanych³³. Na ziemiach dawnych Prus chronologia związana z przynależnością państwową wyglądała bowiem inaczej niż w Warszawie. Zatem owe usilne poszukiwanie polskiej tradycji architektonicznej, objawiające się wprost stylistyczną selekcją, było w tamtych latach nie tylko wyczuwalne, ale i głośno w środowisku architektów i konserwatorów artykułowane³⁴. Dopiero uwzględniając wszystkie te okoliczności, można dokonać właściwej oceny powojennej odbudowy miast z punktu widzenia konserwatorskiego³⁵.

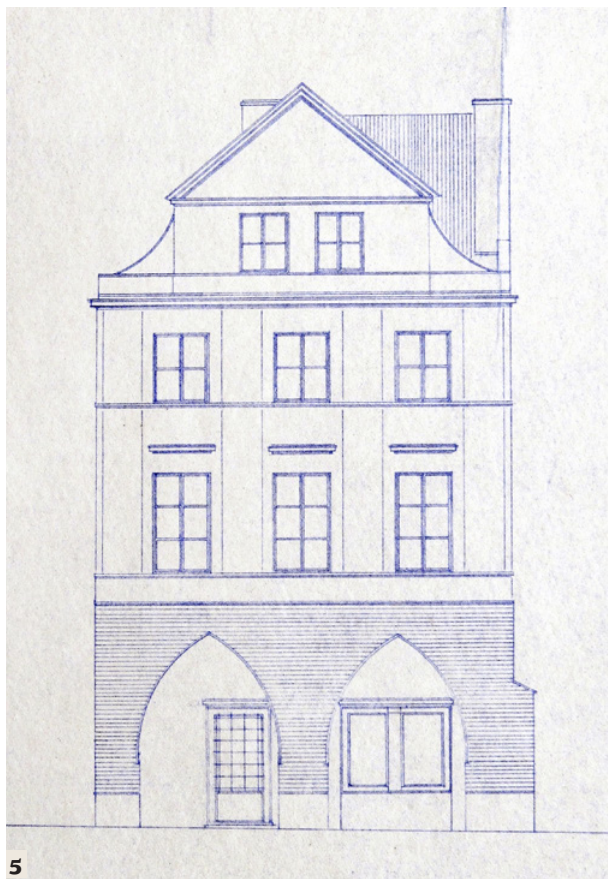
Zachować obraz miasta

W powojennej odbudowie miast rysuje się wyraźna dwoistość – odtwarzano średniowieczny układ urbanistyczny i jednocześnie realizowano założenia urbanistyki nowoczesnej. Odbudowę Olsztyna trudno nazwać rekonstrukcją, jego historyczna struktura

(1862-1940) and a grandson of the painter Wojciech Gerson (1831-1901). Before the war, he mainly worked as a graphic designer and illustrator. An inconspicuous donation leaflet in the form of a small poster “We are all building the Polish war fleet” (from around 1938), which contains Bobiński’s signature, says a lot about the artist’s social attitudes³¹. After the trauma of the last war, he engaged himself in the work on the reconstruction of the ravaged country, like many other Polish architects, despite having focused on artistic pursuits before the war. The patriotic attitude of post-war heritage restorers and architects – a sense of mission and civic duty towards their country, irrespective of the political conditions that existed then – also had an effect on the direction and progression of the post-war reconstruction of historical cities. This attitude likewise had an effect on the valuation of architectural monuments at that time (ending in the mid-19th century). After all, valuation of cultural heritage cannot be analysed in isolation from the attitudes of a given society.

Importantly, a number of biographies and memoirs of post-war architects who worked on the reconstruction of historical cities have been providing us recently with more and more information about their lives during the war, about their active involvement in the fight for independence or their service in the Home Army (in Olsztyn, those architects included Edward Michalski and Bolesław Wolski), not to mention their involvement in securing and saving cultural heritage items (see the biography of Jan Zachwatowicz)³². Being aware of this, one must clearly separate the propaganda of the Polish People’s Republic from individual attitudes of representatives of conservation and architectural communities that underlie the theoretical foundations of post-war conservation.

It should not be forgotten that in the first post-war years the wartime trauma was still fresh in people’s minds. According to many participants of the debate on the form of urban reconstruction, one had to rely on those periods in the history of architecture when these towns and cities were more Polish, from a historical point of view. In Gdańsk, for example, it manifested itself as a negative attitude towards classicism and was caused by the local specific features of the Recovered Territories³³. In the formerly Prussian areas, the chronology of incorporation within the



została bowiem istotnie zmieniona. Patrząc jednak na realizacje późniejsze – modernistyczne oraz w duchu retrowersji – przyznać trzeba, że przyjęte wtedy założenia odbudowy w formach historyzujących okazały się z dzisiejszej perspektywy słuszne. Autorom takiej koncepcji udało się bowiem zachować „obraz” dawnego miasta.

Nawet przeciwnik rekonstrukcji, Ksawery Piwocki, w 1946 roku pisał w swoich *Uwagach o odbudowie zabytków*, że właśnie względy emocjonalne można uznać za okoliczność usprawiedliwiającą rekonstrukcję zabytków³⁶. Kopię dzieł architektury należy jednak ograniczyć do bryły zewnętrznej – jako ślad twórczości artystycznej poprzednich pokoleń. Kopię taką nazywał Piwocki „symbolem”. W Olsztynie owa „kopia” i „symbol” nabrały specjalnego znaczenia – architekturę przyrynkową ukształtowaną bowiem jako czytelne i wyraźne odwołanie do twórczości artystycznej konkretnych pokoleń – barokowej architektury Warmii z czasów przedrozbiorowych – polskiej Warmii. Charakter tych działań możemy określić mianem rekonstrukcji, jednak w Olsztynie – w odróżnieniu od Warszawy czy nawet Gdańska – przedmiot tej rekonstrukcji był inny. Zamiast zniszczonej

borders of different countries was different than in Warsaw. Thus, this intense search for the Polish architectural tradition, manifesting itself in those years as style-based selection, was not only noticeable, but quite loudly articulated in the community of architects and heritage restorers³⁴. All these circumstances must be taken into account, before one can properly evaluate the post-war reconstruction of cities from the point of view of conservation³⁵.

To preserve the image of the city

In town and cities rebuilt after the war, there is a clearly visible duality – on the one hand, restorers reconstructed their medieval urban layout, on the other hand, they aimed to achieve the objectives of modern urban planning. Olsztyn was rebuilt rather than reconstructed, because its historical structure was altered significantly. However, considering the subsequent evolution of the city towards modernism and retroversion – it must be admitted that, from today’s perspective, the then formulated objectives to rebuild the city in historicizing forms proved to be justified, because the authors of that concept managed to preserve the “image” of the pre-existing town.

Even Ksawery Piwocki, who opposed the reconstruction, wrote in 1946 in his *Remarks on the reconstruction of historical monuments* [orig. title: *Uwagi o odbudowie zabytków*], that reconstruction of historical monuments could be justified with emotional reasons³⁶. However, copies of architectural works should be limited to external structures – as a trace of the artistic creativity of the previous generations. Piwocki called this copy a “symbol”. In Olsztyn, this “copy” and “symbol” acquired a special meaning – the market-square architecture was developed as a clear and explicit reference to the artistic creativity of specific

5. Niezrealizowany projekt odbudowy kamienicy przy ul. Stare Miasto 11 przeznaczonej na Urząd Konserwatorski, Hanna Adamczewska, Jerzy Koziński, CBPAiB Warszawa, 1951. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, sygn. 103

5. Unimplemented design of the reconstruction of a townhouse at No. 11 Stare Miasto Street. It was to accommodate the Heritage Preservation Office, Hanna Adamczewska, Jerzy Koziński, CBPAiB (Central Office of Architectural and Building Design) Warsaw, 1951. Archives of the Voivodeship Office for the Protection of Historic Monuments in Olsztyn, Ref. No.: 103

w 1945 roku zabudowy rynku Starego Miasta (która głównie ze względu na metrykę nie została uznana za wartą odtworzenia) w Olsztynie zrekonstruowano pewną wizję miasta barokowego. Dodajmy – wizję przekonywającą, której wiarygodność uzyskano właśnie dzięki umiejętnemu sięgnięciu do odpowiednich wzorców. Dokonano tu rekonstrukcji symbolicznej.

Przeprowadzono rewaloryzację zabudowy miasta historycznego, uznajmy, w dość szerokim zakresie (co jest z dzisiejszej perspektywy nawet zrozumiałe), jednak i tak w sposób mniej radykalny niż na przykład planowali to sami architekci niemieccy w 1943 roku, którzy projektując odbudowę (a właściwie gruntowną przebudowę) wschodniej pierzei rynku, planowali „przywrócić” dwóm najstarszym kamienicom w całości gotyckich elewacji, łącznie ze schodkowymi, „gotyckimi” szczytami – o formach całkowicie wykreowanych na nowo. Cofanie wskazówek zegara historii w kształtowaniu architektury było zresztą (i jest) jednym z popularniejszych sposobów rewaloryzacji miast historycznych. W tym kontekście mimo wszystko jest to, przynajmniej w znacznej mierze, realizacja konserwatorska, o czym świadczyć może ostateczna rezygnacja z kilku zatwierdzonych już do realizacji projektów, opracowanych przez Adamczewską i Kozińskiego w latach 1950-1951³⁷ (il. 5). Wskazuje na to chociażby ostateczny kształt zwieńczenia fasady tak zwanego domu Burmistrza z ostrołukowym podcieniem (Stare Miasto 11) po odbudowie, zbliżony z formą przedwojenną, znaną z przekazów ikonograficznych (zrealizowany projekt S. Bobińskiego) (il. 1). Uzupełnienie zachowanej zabudowy historycznej architekturą współczesną, jednak odwołującą się do stylów historycznych w dużo większym stopniu i bardziej precyzyjnie niż to pierwotnie zakładano (poprzez lepsze nawiązanie do lokalnej tradycji), sprawiło, że olsztyńskie Stare Miasto zyskało po odbudowie kształt nad wyraz indywidualny. Choć nie wygląda ono tak, jak przez wojnę, to jednak dzięki temu zabiegowi wygląda z pewnością inaczej niż odbudowany Gdańsk czy Warszawa.

Nadanie nowej wartości architektonicznej nie stoi tu jednak w opozycji do zabytkowych walorów zastanej, historycznej przestrzeni miasta – nie zniekształciło ono bowiem gotyckiego założenia urbanistycznego, wpisane zresztą dopiero w tym samym czasie do rejestru zabytków (1957). Odbudowa

generacji – Baroque architecture of Warmia from the pre-partition times – Polish Warmia. All these activities have a character of reconstruction, in Olsztyn however – unlike in Warsaw or even Gdańsk – the object of this reconstruction was different. The restorers created a certain vision of a Baroque town rather than reconstructing the buildings of the Old Town Market Square (these were not considered to be worthy of reconstruction mainly because of being erected relatively recently), destroyed in 1945. Let us add – a convincing vision, which owes its authenticity to the skilful use of appropriate models. The reconstruction that was carried out here was symbolic.

A quite extensive value-based inventory of the historical city was taken (which is fairly understandable from today's perspective), but it was done in a less radical way than had been planned, for example, by German architects themselves. In 1943, they intended to reconstruct (or rather thoroughly redevelop) the eastern frontage of the market square. During that reconstruction, entirely Gothic façades were to be “restored” in the two oldest buildings, including “Gothic” crow-stepped gables, whose forms were to be completely recreated. In the development of architecture, the reversal of history has been indeed (still is) one of the most popular ways to regenerate historic towns. In spite of this, one can say in this context that it was a conservation-oriented regeneration. This is evidenced by the fact that several designs already approved for implementation, developed by Adamczewska and Koziński in 1950 and 1951³⁷ (fig. 5), were ultimately abandoned. A proof for this can be seen, for example, in the final post-reconstruction shape of the façade of the so-called Mayor's house with a pointed-arch arcade (No. 11 Stare Miasto Street), consistent with the pre-war form, known from iconographic sources (according to S. Bobiński's design) (fig. 1). The preserved historical architecture was supplemented with contemporary architecture which however relied on historical styles to a much greater degree and more precisely than it was initially assumed (by skilfully deriving elements from the local tradition). In this way, the reconstructed Old Town in Olsztyn gained a surprisingly individual character. As a result, it certainly looks different from the reconstructed Gdańsk or Warsaw, even though it looks different than it did before the war.

zespołu staromiejskiego stanowi w urbanistyce Olsztyna odrębną wartość dodaną, którą możemy dziś ocenić i docenić.

Trzeba pamiętać, że cel historyczny – historyczna rekonstrukcja miasta – był podrzędny w stosunku do celu społecznego. Także Jan Zachwatowicz uznawał konieczność pogodzenia wartości zabytkowych z warunkami bytowymi (poprzez rozluźnienie zabudowy wewnątrzblokowej). Taka postawa umożliwiła kompromis z drugą stroną, dążącą do realizacji celów społecznych – budownictwa mieszkaniowego o nowoczesnym standardzie. Jak zauważa Jacek Friedrich, obie strony były przygotowane na zawarcie kompromisu. Rozumiano konieczność ochrony wartości zabytkowych miast (architekci), ale też życiowe potrzeby mieszkańców zabytkowych dzielnic (konserwatorzy)³⁸. Obie wizje wynikały z postaw romantycznych: jednej – związanej z ideologizacją przeszłości, i drugiej – hołdującej idei postępu i lepszej przyszłości. Pewien paralelizm tych postaw z doktryną socrealistyczną umożliwił ostatecznie osiągnięcie trudnego kompromisu, którego efektem jest oryginalna architektura odbudowy staromiejskich dzielnic w formach historycznych i historyzujących. Skoro nie było możliwe zachowanie zabytkowej substancji, postulowano zachowanie zabytkowej formy – obrazu miasta – co miało umożliwić zachowanie dziedzictwa kulturowego i przekazanie go właśnie za pomocą tych historycznych form następnym pokoleniom.

80 lat po spisaniu postulatów Karty Ateńskiej i 50 lat od sygnowania Karty Weneckiej takie koncepcje (i realizacje) pojawiają się także dziś, na przykład w zniszczonych w ostatniej wojnie niemieckich miastach, które odbudowano bez „fałszowania historii”, w formach współczesnych (*casus* Drezna)³⁹. Po latach okazało się, że odbudowano je w formach chyba zbyt współczesnych, a ich społeczności odczuwają dziś wielką potrzebę powtórnej rewaloryzacji przestrzeni miejskiej, w większym stopniu uwzględniającej historyczne wartości tej przestrzeni oraz umożliwiającą zachowanie wyraźnej ciągłości kulturowej miejsca – nie tylko poprzez zachowanie układu czy skali zabudowy, ale także poprzez zasadę kontynuacji symptomatycznych cech miejscowej tradycji architektonicznej (układu i sposobu zabudowy pierzei ulicznych, kształtowania brył czy stosowania

However, the newly created architectural value does not clash with the historic values of the pre-existing historical areas of the city, because it did not distort the Gothic urban layout, which was entered in the register of historical monuments around the same time (1957). The reconstruction of the Old Town complex constitutes a distinctive added value in the urban profile of Olsztyn, which one can evaluate and appreciate today.

It must be remembered that the historical goal – the historical reconstruction of the city – was subordinate to the social goal. Jan Zachwatowicz also recognized the need to reconcile historical values with the living conditions (by making urban blocks less dense). Such an attitude made it possible to reach a compromise with the other party, striving to achieve social goals – residential housing satisfying modern standards. As Jacek Friedrich points out, both parties were ready to reach a compromise. It was understood (architects) that the values of historic cities much be protected, but it was also understood (heritage restorers) that the living needs of inhabitants of historic districts had to be satisfied³⁸. Both visions stemmed from romantic attitudes: one was associated with ideologization of the past, while the other one advocated the idea of progress and a better future. A certain parallelism of these attitudes with the socialist-realist doctrine ultimately made it possible to reach a difficult compromise. This in turn resulted in the original architecture of the reconstructed old town districts in historical and historicizing forms. Since it was not possible to preserve the historic fabric, it was postulated that the historic form should be preserved – the image of the city – and that was to enable to preserve the cultural heritage and pass it on, by means of those historical forms, to the next generations.

80 years after the postulates of the Athens Charter were written down and 50 years after the Venice Charter was signed, such ideas (and implementations) also appear today, for example in German cities destroyed in the last war, which were rebuilt in contemporary forms without “falsifying history” (Dresden *casus*)³⁹. Years later, these forms are considered to be too modern and today the local communities feel a great need for renewed regeneration of urban space, which takes greater account of its historic values and

materiałów wykończeniowych osadzonych w tradycji miejscowej). A zagadnienie rekonstrukcji, rozumianej jako ukazanie historycznej, tradycyjnej, lokalnej formy w miejscu, gdzie nie ma innych przykładów i odtwarzanie wybranych, a nie wszystkich elementów, to w historycznych miastach problem wciąż aktualny⁴⁰.

Casus odbudowanych miast niemieckich uświadomił nam dziś ostatecznie, że przyjęte w Europie Zachodniej od razu, a w Polsce po roku 1956 założenia odbudowy miast historycznych w formach całkowicie współczesnych w ostatecznym rozrachunku okazały się jednak błędne. Dla nowych mieszkańców miast, poszukujących w otaczającej ich przestrzeni fundamentu własnej tożsamości, niezmiernie ważne stało się dążenie do przywrócenia i odtworzenia przerwanej ciągłości miejsca⁴¹. Po latach okazało się, że samo utrzymanie skali zabudowy to za mało⁴².

Barok i awangarda – historyczna przestrzeń w nowoczesnym wydaniu

Na historyzującą i symboliczną w swej formie architekturę nałożono kilka lat później współczesny i całkowicie nowoczesny już w swej stylistyce wystrój plastyczny oraz wykończenie. Dzięki temu na olsztyńskim Starym Mieście nie powstał barokowy falsyfikat. Wpasowana w historyczną przestrzeń architektura zyskała kolejną, nową warstwę znaczeniową – plastyczną dekorację o regionalnej tematyce i nowoczesnej, awangardowej formie, mającą dużą wartość artystyczną. Rozciągnięcie w czasie procesu odbudowy wbrew pozorom nie wpłynęło źle na zwartość i jednorodność zespołu, a spowodowało, że architektura ta jest wyjątkowa na tle innych tego typu powojennych realizacji.

Wyróżnikiem olsztyńskiego Starego Miasta na tle innych ośrodków jest niewątpliwie najbardziej współczesny charakter dekoracji plastycznych – owo specyficzne połączenie stylizowanej architektury o formach historyzujących ze sztuką już na wskroś nowoczesną, której cechy formalne w pełni odzwierciedlają współczesne tendencje rysujące się w plastyce lat 60. XX wieku. Architektura ta jest więc czytelnym znakiem współczesności, ale bardzo dobrze wtopionym w historyczną przestrzeń Starego Miasta⁴³. To

makes it possible to maintain a clear cultural continuity of the site – not only by retaining the layout or scale of buildings, but also by following the principle of continuation of the symptomatic features of the local architectural tradition (layout, method of filling street frontages, spatial dimensions or use of finishing materials in accordance with the local tradition). And the issue of reconstruction, understood as showing a historical, traditional and local form in a place where no other examples exist, with reproduction of selected, but not all elements, continues to be a valid topic in historical cities⁴⁰.

The *casus* of the rebuilt German cities clearly shows that the assumptions (adopted in Europe immediately and in Poland after 1956) according to which historical cities were to be reconstructed in purely contemporary forms ultimately proved to be wrong. New urban dwellers, who were looking for a foundation for their own identity in their surroundings, found that it was extremely important to restore and recreate the interrupted continuity of the place⁴¹. With the passage of time, it became evident that it was not sufficient to maintain the scale of built-up areas⁴².

Baroque and avant-garde – a historical space regenerated in a modern way

Several years later, the architecture reconstructed in a historicizing and symbolic form was adorned with art decor accents and finished in a contemporary and completely modern manner. As a result, the Old Town in Olsztyn was not reconstructed as a Baroque imitation. The architecture, fitted into the historical space, gained another, new layer of meaning – decorative elements with regional themes and a modern, avant-garde form, which had a high artistic value. Contrary to what may have seemed, the long-lasting reconstruction process did not have a negative effect on the composition and unity of the complex. The resulting architecture is exceptional when compared with other post-war reconstructions of this type.

What distinguishes the Old Town in Olsztyn from other rebuilt old towns is the most contemporary character of artistic decorations – a specific combination of stylized, historicizing architecture with



atut, który jest szczególnie widoczny, gdy porównamy odbudowę z lat 50. XX wieku z zabudową Targu Rybnego, zrealizowaną nie tak dawno już w duchu retrowersji. Trudno dziś przyznać, że wytrzymała ona próbę czasu – przeszklone elewacje zestawione ze styropianowym boniowaniem i historyzującym detalem architektonicznym nie współgrają zbyt ani z historyczną, ani z powojenną zabudową dzielnicy staromiejskiej⁴⁴. Dla dzisiejszego odbioru tej powojennej architektury równie duże znaczenie – a może nawet większe niż sama jej forma – ma jednak dekoracja.

Prace nad projektami wystroju olsztyńskiego Starego Miasta zakończyły się w 1962 roku. Opracowali je olsztyńscy artyści plastycy działający w ramach Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Sztuk Plastycznych (PSP), które pośredniczyło w realizacji zamówień artystycznych⁴⁵. Poza najliczniejszymi dekoracjami sgraffitowymi na elewacjach odbudowanych domów pojawiły się także płaskorzeźby w postaci betonowych odlewów, ceramiczne plakiety i płytki ściennie, dekoracje metaloplastyczne, a nawet mozaika⁴⁶. Oprócz dekoracji plastycznych kompleksowo zaprojektowano kolorystykę i sposób wykończenia tynkowanych elewacji (il. 6, 7), stosując głównie dwuwarstwowe tynki wapienne z cienką wyprawą barwioną w masie – podobnie jak przy odbudowie Warszawy, gdzie „Wszystkie elewacje wykonane zostały w tynkach wapiennych z 6-milimetrową szlichtą barwną. Kolory otrzymano przez dodanie do szlichty mielonej cegły bądź proszku z mielonego piaskowca lub węgla drzewnego bądź też barwników (ugier, ochra)”⁴⁷. Prócz barwionych wypraw, wykonanych również od strony zewnętrznej (na elewacjach

already thoroughly modern art whose formal features fully reflect the dominant decor and ornamentation trends of the 1960s. This architecture is thus a clear sign of modernity that is very well integrated with the historical space of the Old Town⁴³. It is an advantage that is particularly well visible when we compare the reconstruction from the 1950s with the built-up area of the Fish Market, constructed quite recently in the spirit of retroversion. Today, one can hardly say that it has withstood the passage of time – the glazed façades juxtaposed with the styro-

foam rustication and historicizing architectural detail do not seem to harmonize neither with the historical, nor with post-war built-up areas of the Old Town District⁴⁴. Given today's perceptions of this post-war architecture, decorative elements are equally important, or perhaps even more important, than its form.

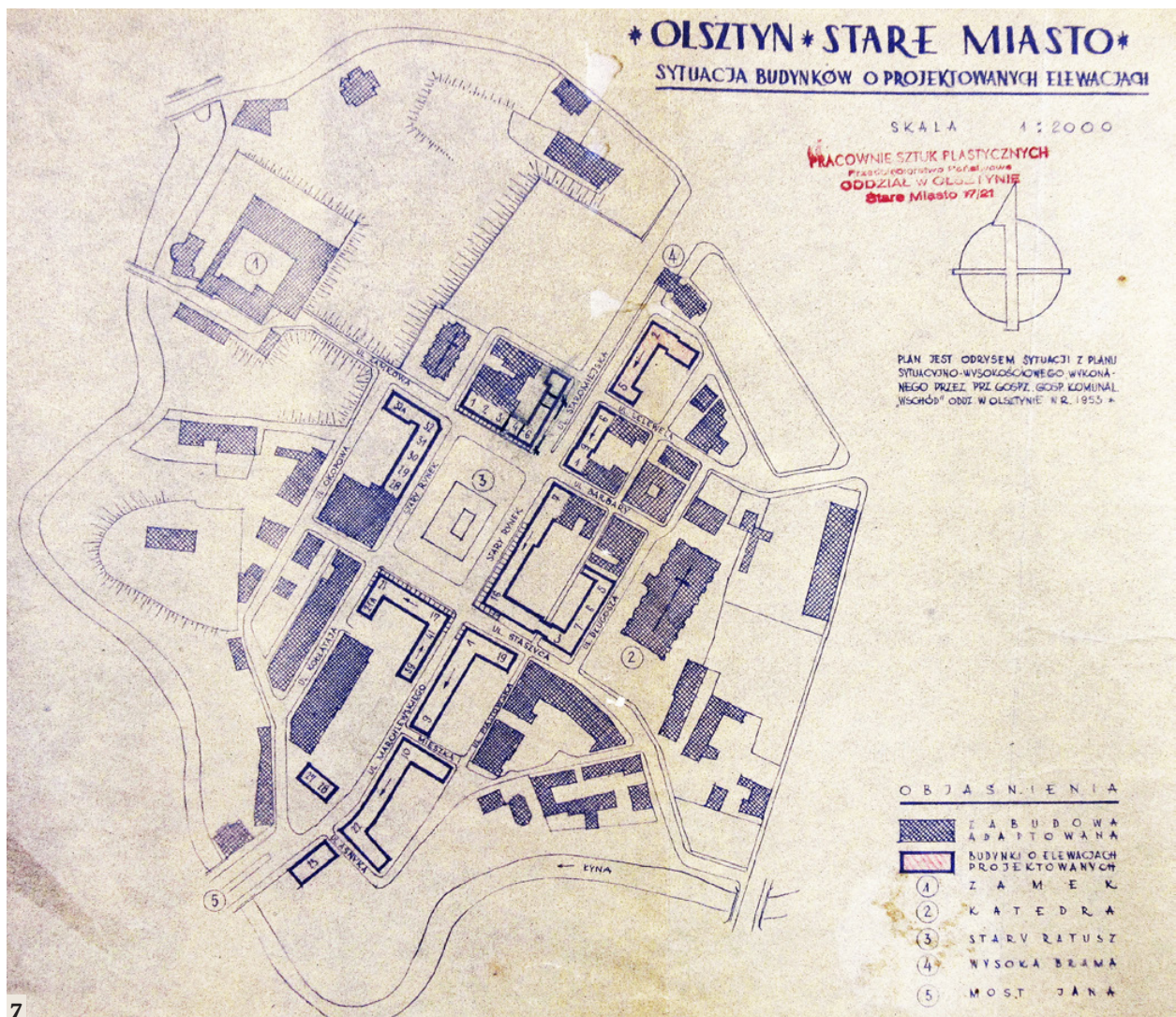
The work on designs of decorative elements for the Old Town in Olsztyn was completed in 1962. They were developed by artists from the State Enterprise “Visual Art Studios” in Olsztyn (Pracownie Sztuk Plastycznych, PSP), which acted as an intermediary in the completion of artistic orders⁴⁵. The façades of the reconstructed houses were decorated not only with sgraffitos, which were the most numerous, but also with reliefs in the form of concrete casts, ceramic plaques and wall tiles, hammered metal decorations and even a mosaic⁴⁶. Apart from decorative elements, the colour scheme and finish of the plastered façades were designed in a comprehensive manner too (fig. 6, 7). The designers mainly used double-layered lime plasters covered with a thin coloured plaster coating – similar to the ones used

6. Wzornik kolorystyczny elewacji domów przyrynkowych, PP Pracownie Sztuk Plastycznych Oddział w Olsztynie, pocz. lat 60. XX w. Archiwum Urzędu Miasta Olsztyna

6. Colour patterns of the façades of market-square houses, State Enterprises “Visual Art Studios” Branch Office in Olsztyn, early 1960s. Archives of the Office of the City of Olsztyn

7. Plan Starego Miasta wskazujący budynki o elewacjach projektowanych przez Pracownie Sztuk Plastycznych, pocz. lat 60. XX w. Archiwum Urzędu Miasta Olsztyna

7. A plan of the Old Town showing buildings with the façades designed by the “Visual Art Studios”, early 1960s. Archives of the Office of the City of Olsztyn



7

podwórzowych), zaprojektowano też szlachetne tynki o wyrazistych i dekoracyjnie opracowanych fakturach – tynki cyklinowane, szlifowane, zmywane, nakrapiane czy „kamieniarskie”⁴⁸.

Na początku 1963 roku o sporym zespole ludzi z PSP, przygotowującym szczegółową dokumentację techniczną, pisała miejscowa prasa, informując równocześnie, że „Zmieniali oni kilkakrotnie projekty elewacji, uzyskując w końcowej fazie robót bardzo malowniczą i atrakcyjną dla staromiejskich kamieniczek oprawę architektoniczną. W dokumentacji nawiązano do sztuki warmińskiej, zarzucając niemal całkowicie myśl nadania śródmieściu staromiejskiego charakteru”⁴⁹ (il. 8, 9).

Dekoracje domów wokół rynku powstały w latach 60. XX wieku; największa ich część w latach 1964-1966. Później realizowano pojedyncze projekty – część ulicy Prostej udekorowano już w latach 70. i 80. XX wieku. Na Starym Mieście pierwszą realizacją w technice sgraffito była dekoracja fasady kina Awangarda (il. 10). Wydaje się, że to właśnie ta

during the reconstruction of Warsaw, where “All façades were covered with lime plaster with 6 mm coloured screed. The colours were obtained by adding ground brick or powder from ground sandstone or charcoal or dyes (yellow ochre, ochre) to screed”⁴⁷. In addition to coloured plaster coatings, applied also from outside (on courtyard façades), the design incorporated luxury plaster with distinctive and decorative textures – scraped, polished, washed-out, mottled and “masonry” plasters⁴⁸.

At the beginning of 1963, the local press reported that quite a large team from the Visual Art Studios had been preparing detailed technical documentation, informing at the same time that “They have changed designs of façades several times, obtaining in the final phase a very picturesque and attractive architectural framework for the old town houses. In that documentation, the designers refer to the art of Warmia and almost completely abandon the idea of giving an old-town character to the city centre”⁴⁹ (fig. 8, 9).



polichromia dała asumpt do opracowania kompleksowego projektu wystroju olsztyńskiej starówki, choć w tym samym czasie powstały już także pierwsze projekty dekoracji południowej pierzei rynku (projekt elewacji Stare Miasto 19 – apteka) (il. 11). Zachowany do dziś projekt dekoracji elewacji kina Awangarda, obok sygnatury autora, Bolesława Wolskiego, nosi datę 1961. Samo sgraffito powstało w 1962 roku (w pierwszej wersji), a wycinał je zespół olsztyńskich artystów plastyków – oprócz autora projektu swoje sygnatury pozostawili także: Eugeniusz Kochanowski, Henryk Oszczakiewicz oraz Maria Szymańska (skupieni w nieformalnej grupie artystycznej KOS). Artyści ci w 1965 roku wykonali sgraffitowe dekoracje w zachodniej pierzei rynku; ich dziełem są charakterystyczne i chyba najbardziej rozpoznawalne medalliony z portretami postaci zasłużonych dla regionu. Skomplikowane technicznie, precyzyjnie wycięte czterowarstwowe sgraffita szybko stały się wizytówką i jednym z symboli Starego Miasta, który niemalże od razu trafił na pamiątkowe karty pocztowe.

Wiele staromiejskich dekoracji w technice sgraffito wykonali Andrzej Samulowski (jego prace zachowały się na ulicy Staromiejskiej) oraz Maria

The houses around the market were decorated in the 1960s; most of these decorative elements were created between 1964 and 1966. In subsequent years, single designs were implemented – a part of Prosta Street was decorated in the 1970s and 1980s. In the Old Town, the first façade to be decorated with sgraffito technique was the façade of the Awangarda cinema (fig. 10). It seems that it was this polychromy that gave rise to the development of a comprehensive design for the Olsztyn Old Town, although the first designs of the southern market-square frontage (design of the façade of the pharmacy at No. 19 Stare Miasto Street) were also created then (fig. 11). The design of the façade of the Awangarda cinema, which has been preserved to this day, is marked with the date 1961 next to the signature of the author, Bolesław Wolski. The sgraffito itself (its first version) was created in 1962. It was cut out by a team of artists from Olsztyn and signed not only by the designer, but also by: Eugeniusz Kochanowski, Henryk Oszczakiewicz and Maria Szymańska (members of an informal artistic group “KOS”). In 1965, these artists made sgraffito decorations in the western frontage of the market square. They produced the characteristic and probably the most easily recognized medallions with portraits of distinguished figures from the region. The

8. Projekt roboczy sgraffita na elewacji budynku przy ul. Stare Miasto 17 (wskazujący docelowy układ warstw barwnych podczas wycinania dekoracji na elewacji), Bolesław Wolski, lata 60. XX w. Archiwum Urzędu Miasta Olsztyna

8. A draft design of sgraffito for the façade of the building at No. 17 Stare Miasto Street (showing the final layout of the colour layers that were to be cut out on the façade), Bolesław Wolski, 1960s. Archives of the Office of the City of Olsztyn

9. Ostateczna wersja sgraffita wykonanego na budynku przy ul. Stare Miasto 17, Bolesław Wolski, Henryk Oszczakiewicz, 1966. Fot. L. Wawrykiewicz

9. The final version of the sgraffito produced on the building at No. 17 Stare Miasto Street, Bolesław Wolski, Henryk Oszczakiewicz, 1966. Photo by L. Wawrykiewicz

10. Projekt elewacji kina Awangarda zdobionej dwubarwnym sgraffito, Bolesław Wolski, 1961. Archiwum Urzędu Miasta Olsztyna

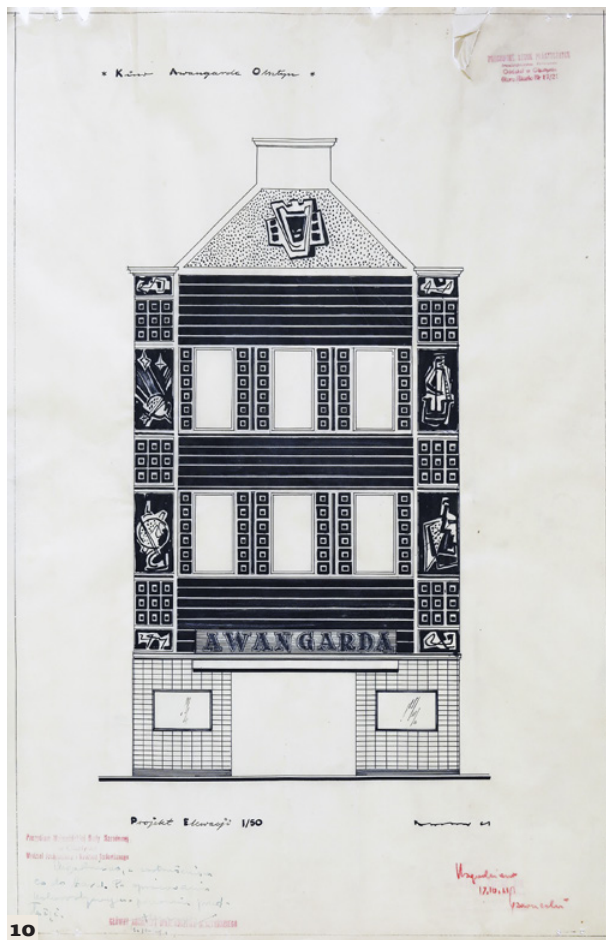
10. A design of the façade of the Awangarda Cinema, decorated with a two-coloured sgraffito, Bolesław Wolski, 1961. Archives of the Office of the City of Olsztyn

11. Projekt sgraffita na elewacji budynku przy ul. Stare Miasto 19 (apteka), Bolesław Wolski, 1961. Archiwum Urzędu Miasta Olsztyna

11. A sgraffito design for the façade of the building at No. 19 Stare Miasto Street (pharmacy), Bolesław Wolski, 1961. Archives of the Office of the City of Olsztyn

i Ryszard Wachowscy, którzy ozdobili wschodnią pierzeję rynku (1966). U zbiegu ulicy Staromiejskiej oraz rynku zachowały się sgraffitowe dekoracje Mieczysława Romańczuka, Jana Ilkiewicza oraz Henryka Oszczakiewicza (1964). Południową pierzeję rynku udekorowali Henryk Oszczakiewicz i Bolesław Wolski (1966). Nieco później, bo w 1972 roku, sgraffitowe dekoracje budynków przy ulicy Prostej wykonali Hieronim Skurpski i Marek Skurpski. Najmłodsze staromiejskie sgraffita ozdobiły elewację Wojewódzkiego Domu Rzemiosła przy ulicy Prostej. Wykonali je w 1984 roku Bolesław Wolski z synem Jarosławem Wolskim. Zachowane na jednym z budynków przy Targu Rybnym sgraffito z inspirowaną ludowymiycinankami parą kogutów wykonał Eugeniusz Jankowski. Nie zachowały się zaś sgraffita zdobiące niegdyś fasady przyrynkowych domów nr 2 i 3 oraz elewacje starego ratusza.

Na staromiejskich fasadach pojawiły się motywy bardziej regionalne niż narodowe, a dbałość o oryginalność formy plastycznej i różnorodność przedstawień sprawiła, że dekoracje te również dziś



10



11

technically complicated, precisely cut out four-layered sgraffitos quickly became a showpiece and one of the symbols of the Old Town. A short time later, they appeared on souvenir postcards.

Many of the old-town decorations in the sgraffito technique were produced by Andrzej Samulowski (his works can still be seen in Staromiejska Street) and Maria and Ryszard Wachowski, who decorated the eastern frontage of the market square (1966). At the intersection of Staromiejska Street and the square, one can still admire sgraffito decorations produced by Mieczysław Romańczuk, Jan Ilkiewicz and Henryk Oszczakiewicz (1964). The southern frontage of the market square was decorated by Henryk Oszczakiewicz and Bolesław Wolski (1966). A little later, in 1972, Hieronim Skurpski and Marek Skurpski produced sgraffito decorations on buildings in Prosta Street. The last sgraffitos to be produced are the ones adorning the façade of the Voivodeship House of Crafts in Prosta Street. They were made by Bolesław Wolski and his son, Jarosław Wolski in 1984. One of the buildings at the Fish Market still features a sgraffito with a pair of roosters, inspired by folk paper cutting art. It was produced by Eugeniusz Jankowski. The sgraffitos which once adorned the façades of market-square houses at No. 2 and 3 and the façades of the old town hall have not survived to this day.

The motifs that appeared on old-town façades were regional rather than national. The restorers endeavoured to provide an original artistic form and a diverse range of decorative elements, which catch the eye of passers-by and tourists also today. The Old Town in Olsztyn undeniably has an original and individual character, and so has the decor of the post-war façades. Apart from the characteristic Warmian and

przyciągają wzrok przechodniów i turystów. Olsztyńskiej starówce z pewnością nie można odmówić oryginalności i indywidualnego charakteru – taka jest też dekoracja powojennych fasad, gdzie obok charakterystycznych, warmińskich i mazurskich motywów, czy to figuralnych, czy też florystycznych, znajdziemy także nowatorskie, zgeometryzowane ornamenty sgraffitowe o bardzo dobrej kompozycji, indywidualnej, awangardowej formie oraz dużej wartości artystycznej.

Jakość artystyczna – forma, forma, forma...

Taką awangardową kompozycję figuralną, wykonaną w technice trójbarwnego sgraffito, odnajdziemy na przykład na bocznej elewacji budynku przy ul. Stare Miasto 9/10 (il. 12). Podobne w wyrazie, lecz ornamentalne sgraffito zdobi też drugi eksponowany narożnik wschodniej pierzei rynku. Ten piękny, geometryczny ornament na narożniku budynku (il. 13) jest swoistą parafrazą tradycyjnej wycinanki ludowej, stylistycznie odwołującą się jednak do przedwojennej jeszcze sztuki art déco. Motyw kwiatowy z wycinanek

Masurian motifs, which are either figural or floristic, one can also find innovatory and well-composed geometrized sgraffito ornaments with an individual, avant-garde form and a high artistic value.

Artistic quality – form, form, form...

Such an avant-garde figural composition, produced in a three-coloured sgraffito technique, can be found, for example, on the lateral elevation of the building at No. 9/10 Stare Miasto Street (fig. 12). An equally expressive but ornamental sgraffito also adorns the second corner of the market-square eastern frontage. This beautiful, geometric ornament on the corner of the building (fig. 13) imitates folk paper cutting art, but in its style it resembles pre-war Art Déco artwork. This floral motif from traditional regional folk cut-outs was stylized in a powerful and extremely original way. As a result, folk art in an Art Déco style made its appearance in the Old Town. Maria Wachowska, who specialized in and mainly practised applied art⁵⁰, tried to popularize the folk art of the region in a new, contemporary form. She did so with



12



13



14

typowych dla tradycji regionu został tu bowiem poddany mocnej i niezwykle oryginalnej stylizacji – w efekcie na Starym Mieście pojawiła się sztuka ludowa w stylu art déco. Maria Wachowska specjalizowała się zresztą i realizowała głównie w sztuce użytkowej⁵⁰, więc zadanie popularyzowania sztuki ludowej regionu w nowym, współczesnym wydaniu wykonała tu z właściwą dla swoich prac delikatnością formy i rysunku, a także z charakterystyczną umiejętnością niezwykle syntetycznego kształtowania formy. Gdy patrzy się na graficzne, ornamentalne kompozycje tej artystki, nieodparcie przychodzi do głowy pewna znana myśl: mniej znaczy więcej.

Na przełomie lat 50. i 60. XX wieku polski modernizm stanowił już manifestacyjne zaprzeczenie realizmu socjalistycznego, adresowanego do mas. Wolność twórcy utożsamiano teraz (a raczej – ponownie)

a characteristic subtlety of form and using delicately sketched drawings that were typical for her works. In addition, she was capable of developing form in an extremely skilful and synthetic way. Looking at the graphic, ornamental compositions of this artist, one can inevitably conclude that: less is more.

Between the late 1950s and the early 1960, Polish modernism completely departed from socialist realism addressing the masses. Freedom of the creator was now (or rather – again) understood as formal freedom with a completely unrestricted repertoire of means of expression, which provided a foundation for the highly valued autonomy of work, characteristic for the artistic discourse after the socialist realism⁵¹. The works of the artists from Olsztyn are visibly influenced by the art of the interwar period. They appear to continue, in a creative way, the phenomena of that art (echoes of formism or creation of a modern national style of the reborn state that draws on native folk art traditions)⁵² (fig. 14, 15).

Therefore, the value of old-town decorations lies both in a specific range of themes and in the original artistic form characterized by contemporary aesthetics (fig. 16, 17). These decorations not only provide insights into the development trends in the visual arts of the 1960s, but also symbolize an approach to artistic design that was unusually creative at that time⁵³; when sculpture and painting were combined with architecture and landscape. They are also a remnant

12. Sgraffito na budynku przy ul. Stare Miasto 9/10, Maria i Ryszard Wachowscy, 1966. Fot. L. Wawrykiewicz

12. Sgraffito on the building at No. 9/10 Stare Miasto Street, Maria and Ryszard Wachowski, 1966. Photo by L. Wawrykiewicz

13. Sgraffito na narożniku budynku przy ul. Stare Miasto 11/16, Maria i Ryszard Wachowscy, 1966. Fot. L. Wawrykiewicz

13. Sgraffito on a corner of the building at No. 11/16 Stare Miasto Street, Maria and Ryszard Wachowski, 1966. Photo by L. Wawrykiewicz

14. Płaskorzeźby Ryszarda Wachowskiego na budynku przy ul. Stare Miasto 11, 1966. Fot. L. Wawrykiewicz

14. Ryszard Wachowski's reliefs on the building at No. 11 Stare Miasto Street, 1966. Photo by L. Wawrykiewicz



ze swobodą formalną i całkowicie dowolnym repertuarem środków wyrazu, z którego brała się tak ceniona autonomia dzieła, charakterystyczna dla post-socrealistycznego dyskursu artystycznego⁵¹. W pracach olsztyńskich artystów widoczne są też zresztą nawiązania do sztuki dwudziestolecia międzywojennego i pewna twórcza kontynuacja zjawisk tamtej sztuki (echa nurtu formistycznego czy tworzenia nowoczesnego stylu narodowego odrodzonego państwa, czerpiącego z rodzimej sztuki ludowej)⁵² (il. 14, 15).

Wartością dekoracji staromiejskich jest więc zarówno indywidualny program tematyczny, jak i oryginalna forma plastyczna o współczesnym wyrazie artystycznym (il. 16, 17). Dekoracje te są nie tylko świadectwem tendencji rozwojowych rysujących się w sztukach plastycznych lat 60. XX wieku, ale znakiem niezwykle twórczego w tym czasie podejścia do projektowania artystycznego⁵³; łączenia rzeźby i malarstwa z architekturą i krajobrazem; śladem wychodzenia sztuki w plener – sztuki wzbogacającej nasz krajobraz kulturowy, upiększającej przestrzeń, z którą ludzie w niej żyjący powinni się utożsamiać. Sztuki budującej związek emocjonalny z miejscem, które ozdabia⁵⁴.

Wartość – więź – tożsamość

Olsztyńskie Stare Miasto to unikatowa plenerowa galeria sztuki – wystawa prac pierwszego powojennego pokolenia olsztyńskich artystów plastyków, którzy swoimi dziełami ozdabiali i na swój sposób oswajali przestrzeń niemieckiego niegdyś miasta. To dzięki nim olsztyńskie Stare Miasto jest unikatowe

of the time where artists created their works in “plein air”, producing art that enriched our cultural landscape and brought beauty to the space that the people living in it should identify with. Art that creates an emotional bond with the place adorned by it⁵⁴.

Value – bond – identity

The Old Town in Olsztyn is like a unique open-air art gallery – an exhibition of the works of the first post-war generation of artists from Olsztyn, who decorated the city with their works and, in a way, helped to ‘tame’ the space of this once-German city. It is thanks to them that the Old Town in Olsztyn is unique and unrepeatable – it is a cultural link, a bridge between the pre-war German Allenstein and Polish Olsztyn. And it is a bridge in a good style, with well-structured and balanced architecture. Without any doubt, art introduced into a specific cultural space, into a specific urban or architectural complex, contributes to our emotional bond with this space and – by enhancing the emotional value of the place – it defines a collective identity.

The harmonious character of the Old Town in Olsztyn – even though it increasingly falls victim to unnecessary modernization projects – certainly deserves special attention, care and preservation. All in all, it should be presented just as prominently as the preserved pre-war buildings⁵⁵. Let us not deceive ourselves – we will not invent anything today that we could, with full awareness and responsibility, accept as superior and justifying the loss of this interesting first chapter in the history of Olsztyn, even if its pages have become a little faded and grey. The history whose important and still tangible testimony is the architecture of the Old Town. And regardless of its political and ideological context, regardless of the nomenclature used, regardless of whether it was

15. Sgraffito na budynku przy ul. Staromiejskiej 2/5, Andrzej Samulowski, 1964. Fot. L. Wawrykiewicz

15. Sgraffito on the building at No. 2/5 Staromiejska Street, Andrzej Samulowski, 1964. Photo by L. Wawrykiewicz

16. Płaskorzeźba Ryszarda Wachowskiego na budynku przy ul. Prostej 1/2, zwana Mazurską syreną, 1969. Fot. L. Wawrykiewicz

16. Ryszard Wachowski's relief on the building at No. 1/2 Prosta Street, called a Masurian mermaid, 1969. Photo by L. Wawrykiewicz

i niepowtarzalne – jest łącznikiem kulturowym, pomostem między przedwojennym niemieckim Allenstein a polskim Olsztynem. I jest to most w dobrym stylu, o dobrej, wyważonej architekturze. Sztuka wprowadzona w konkretną przestrzeń kulturową, w konkretny zespół urbanistyczny czy architektoniczny, niewątpliwie buduje nasz związek emocjonalny z tą przestrzenią i – wzmacniając wartość emocjonalną miejsca – określa zbiorową tożsamość.

Harmonijny kształt olsztyńskiej starówki – mimo że, niestety, coraz częściej padający ofiarą nie zawsze potrzebnych modernizacji – z pewnością zasługuje na szczególną uwagę, troskę, zachowanie i w końcu wyeksponowanie, przynajmniej na równi z zachowaną zabudową przedwojenną⁵⁵. Nie oszukujmy się – nie wymyślimy dziś nic, co z pełną świadomością i odpowiedzialnością moglibyśmy uznać za lepsze i warte utraty tej interesującej, choć nieco już może wyblakłej i poszarzałej, ale jednak pierwszej karty w powojennych dziejach Olsztyna. Dziejach, których istotnym świadectwem – bo wciąż namacalnym – jest architektura Starego Miasta. I niezależnie od jej kontekstu polityczno-ideologicznego, niezależnie od zastosowanego nazewnictwa i od tego, czy została ona „odgermanizowana”, czy też „repolonizowana”, i czy swą formą nawiązuje ona wiernie do zabudowy przedwojennej, czy też nie – architektura Starego Miasta w Olsztynie stała się już dziedzictwem pozostawionym przez pierwsze powojenne pokolenie. Dziedzictwem nie tylko z uwagi na swoje bezsprzeczne wartości historyczne, naukowe i artystyczne, ale też po prostu spuścizną mającą znaczenie dla tożsamości kulturowej miasta.

Po 1945 roku w Olsztynie zabrakło więzi emocjonalnej z tym, co zostało zniszczone. Dziś ta więź emocjonalna z powojenną sztuką na staromiejskich fasadach jest wyraźnie widoczna. Dlatego warto chronić powojenną architekturę – z trudem odbudowane i starannie ozdobione Stare Miasto. Nasze Stare Miasto. ■

17. Sgraffitowa reklama przyrodniczych walorów regionu na budynku przy ul. Staromiejskiej 6, Bolesław Wolski i Jarosław Wolski, 1973. Fot. L. Wawrykiewicz

17. A sgraffito advertising the natural beauty of the region, produced on the building at No. 6 Staromiejska Street, Bolesław Wolski and Jarosław Wolski, 1973. Photo by L. Wawrykiewicz



17

“germanized” or “repolonized”, and whether or not its form accurately evokes the pre-war architecture, the architecture of the Old Town in Olsztyn has already become an integral part of the heritage that was left by the first post-war generation. It is not only because of its unquestionable historical, scientific and artistic values, but also because the Old Town is simply a legacy which is significant for the cultural identity of the city.

In the post-1945 Olsztyn, there was no emotional bond with what had been destroyed. Today, this emotional bond with the post-war art that adorns the façades of the Old Town is clearly visible. This is the reason why the post-war architecture of the Old Town – painstakingly rebuilt and carefully decorated – is worthy of protection. Because it is our Old Town. ■

Podziękowanie

Serdeczne podziękowania kieruję na ręce pana Jarosława Wolskiego, chętnie dzielącego się swoją wiedzą oraz prywatnymi materiałami dotyczącymi powojennych dekoracji staromiejskich w Olsztynie. Za twórcze dyskusje dziękuję pani Katarzynie Rutkowskiej, z którą miałem okazję współpracować przy tworzeniu katalogu dekoracji staromiejskich (patrz przyp. 1).

Leszek Wawrykiewicz, konserwator zabytkoznawca, absolwent Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (2004), pracuje w Wydziale Kultury i Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Olsztyna. Autor dokumentacji oraz publikacji z zakresu ochrony zabytków, zajmuje się badaniami zabytków architektury i budownictwa. Zainteresowania badawcze: architektura dawnych Prus Wschodnich, historia architektury, sztuka XX wieku. Stypendysta Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (2019).

Przypisy

- 1 Niniejszy artykuł jest kolejnym przyczynkiem do badań nad fenomenem powojennej odbudowy polskich miast w formach historycznych i historyzujących, bowiem mimo pokażnej liczby publikacji poświęconych temu zagadnieniu, jakie ukazały się w ostatnich latach, zjawisko to nadal intryguje, wciąż odkrywając przed nami coraz to nowe aspekty i obszary badań. Także w odniesieniu do powojennej odbudowy Starego Miasta w Olsztynie wciąż jeszcze ujawniają się nieznanne fakty i okoliczności, których próbę krótkiego zarysowania podjęto w niniejszej pracy. Przybliżając niektóre aspekty skomplikowanego i wielowątkowego procesu projektowania odbudowy, szkic ten ma jednak na celu przede wszystkim ukazanie wartości powojennej architektury oraz dekoracji olsztyńskiego Starego Miasta, stanowiąc jednocześnie uzupełnienie dotychczasowego stanu badań oraz rozwinięcie problematyki oceny wartości architektury z okresu powojennej odbudowy staromiejskiej dzielnicy Olsztyna. Inspiracją do skreślenia tego krótkiego eseju była praca nad katalogiem dekoracji staromiejskich, który ukazał się w trzecim tomie „Olsztyńskiego Rocznika Konserwatorskiego”, wydanym w 2017 r. nakładem Urzędu Miasta Olsztyna, w całości poświęconym odbudowie oraz dekoracjom Starego Miasta w Olsztynie.
- 2 Za: (W.), *Zapomniane zabytki*, „Głos Olsztyński” 1962, nr 224.
- 3 Aż dziw, jak niewiele o tym napisano – przyznawał Andrzej Rzempołuch, wskazując w 2004 r. na specyficzne okoliczności, indywidualizm koncepcji, a także wartość powojennej odbudowy olsztyńskiego Starego Miasta (A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353-1953. Od założenia miasta po odbudowę ze zniszczeń wojennych*, Olsztyn 2004, s. 146-148). W tym samym czasie podobną, pozytywną ocenę olsztyńskiej realizacji wystawiła Maria Lubocka-Hoffmann, dokonując pierwszej konserwatorskiej analizy tejże odbudowy (M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne zachodniej i północnej Polski. Zniszczenia i programy odbudowy*, Elbląg-Bydgoszcz 2004, s. 145-147). Proces powojennej

Acknowledgements

I would like to cordially thank Mr. Jarosław Wolski, who was willing to share his knowledge and private materials concerning the post-war decorative details of the Old Town in Olsztyn. I would like to thank Ms. Katarzyna Rutkowska for creative discussions during our work on the compilation of the catalogue of old-town decorative details (see note 1).

Leszek Wawrykiewicz, monuments conservator, heritage historian, graduate of the Faculty of Fine Arts of the Nicolaus Copernicus University in Toruń (2004), works at the Department of Culture and Heritage Preservation of the Office of the City of Olsztyn. Author of documentation and publications in the field of preservation of historic monuments, engaged in research on monuments of architecture and construction. Research interests: architecture of the former Eastern Prussia, history of architecture, art of the 20th century. Recipient of a scholarship granted by the Ministry of Culture and National Heritage (2019).

Endnotes

- 1 This article is another contribution to research on the phenomenon of post-war reconstruction of Polish cities in historical and historicizing forms. Despite a considerable number of publications on this topic that have appeared in recent years, the above-mentioned phenomenon continues to be intriguing for researchers, because there are so many new aspects and research areas to explore. Previously unknown facts and circumstances of the post-war reconstruction of the Old Town in Olsztyn continue to emerge. In this article, I attempt to present a brief overview of those facts and circumstances. The overview provides insights into the complex and multithreaded process of designing the reconstruction process. Most of all, however, it is intended to show the value of post-war architecture and decoration of the Old Town in Olsztyn. At the same time, it fills gaps in research and examines in more depth issues connected with the valuation of architecture from the post-war period of reconstruction of the Old Town in Olsztyn. What inspired me to write this short essay was the work on the catalogue of old-town decorations, which appeared in the third volume of the „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” [Yearbook of Heritage Restoration in Olsztyn], published in 2017 by the Office of the City of Olsztyn. This volume of the Yearbook is entirely devoted to the reconstruction and decoration of the Old Town in Olsztyn.
- 2 After: (W.), *Zapomniane zabytki*, „Głos Olsztyński” 1962, No. 224.
- 3 It is strange that so little has been written about it – admitted Andrzej Rzempołuch in 2004, considering the specific circumstances, the uniqueness of the concept, as well as the value of the post-war reconstruction of the Old Town in Olsztyn (A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353-1953. Od założenia miasta po odbudowę ze zniszczeń wojennych*, Olsztyn 2004, pp. 146-148). This opinion coincided with a similar, positive evaluation of the reconstruction of Olsztyn by Maria Lubocka-Hoffmann, who carried out the

odbudowy najpełniej przedstawił Zbigniew Czernik (Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta w Olsztynie po II wojnie światowej*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 4, s. 15-32; tenże, *Architektura w obliczu wojennych zniszczeń. Odbudowa miast wschodniopruskich w PRL*, [w:] *Między formą a ideologią. Architektura XX wieku w Polsce*, Warszawa 2012, s. 147-164; tenże, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii po drugiej wojnie światowej. Zniszczenia i odbudowa*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, s. 5-26). Opierając się na relacjach i wspomnieniach części architektów bezpośrednio zaangażowanych w odbudowę, zakwestionował on wpływ ówczesnej polityki państwa (w stosunku do Ziem Odzyskanych), a więc czynników polityczno-emocjonalnych oraz ideologicznych, na kształt programu odbudowy, akcentowany przez Andrzeja Rzempołucha oraz wcześniej przez Bohdana Rymaszewskiego (m.in.: B. Rymaszewski, *Rozważania o rekonstrukcji w kontekście doktryny konserwatorskiej dawniej i dziś*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 3, s. 232; tenże, *O zespołach staromiejskich na ziemiach zachodnich i północnych Polski po roku 1945*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, Warszawa 1995, s. 38). Wątpliwości natury metodologicznej może jednak rodzić brak krytycznej analizy co do obiektywizmu tego typu źródeł oraz pominięcie świadectw zgoła przeciwnych, akcentujących jednak istnienie w tamtym okresie problemu „repolonizacji” czy „odpruszczenia” architektury na ziemiach zwanych odzyskanymi. Zbigniew Czernik wskazuje też źródło inspiracji dla barokowych form i barokizującego stylu odbudowy olsztyńskiej starówki w odbudowanych kamienicach Głównego Miasta w Gdańsku, tłumacząc je zaangażowaniem tych samych gdańskich projektantów w obydwie realizacje. Autor ten stwierdza również, że pierwsza, opracowana przez Hannę Adamczewską koncepcja odbudowy Starego Miasta w Olsztynie nie została jednak zrealizowana, z czym polemizuje ostatnio Andrzej Rzempołuch (A. Rzempołuch, *Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie po 1945 roku. Zamiary a realizacja*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, s. 27-42). Dekadę temu, w 2009 r., rozpoczęła się w lokalnych mediach dyskusja o potrzebie objęcia skuteczną ochroną prawną powojennej architektury staromiejskiej wraz z dekoracjami plastycznymi. Impulsem była publikacja przewodnika po Starym Mieście (L. Wawrykiewicz, *Spacerownik po Olsztynie. Stare Miasto jakiego nie znacie*, dodatek do „Gazety Wyborczej” z 17.09.2009), w którym podkreślano nie tylko wartość architektury z okresu powojennej odbudowy, ale także wartość oraz potrzebę ochrony nowoczesnych i nierzadko awangardowych staromiejskich dekoracji plastycznych, stanowiących jej istotne, oryginalne i twórcze dopełnienie. Pojawiły się apele o skuteczną ochronę powojennego dziedzictwa architektonicznego olsztyńskiej starówki, a za indywidualnym wpisem do rejestru zabytków tego zespołu opowiadał się m.in. olsztyński oddział SARP (T. Kurs, *Apel „Gazety”: Ochronmy całe Stare Miasto. Bo warto*, „Gazeta Wyborcza” 22.10.2009, dodatek *Olsztyn*; tenże, *Osiem powodów, by lepiej zadbać o Stare Miasto*, „Gazeta Wyborcza” 19.11.2009, dodatek *Olsztyn*). W 2010 r. ukazał się artykuł poświęcony powojennym dekoracjom staromiejskim (Z. Czernik, *Dekoracje architektury Starego Miasta w Olsztynie*, „Ochrona Zabytków” 2010, nr 1-4, s. 61-72). Pokłosiem zorganizowanej w Warszawie w 2015 r. konferencji poświęconej polichromiom i sgraffitom na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. było kilka kolejnych

first analysis of that reconstruction from the point of view of a restorer of historical monuments (M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne zachodniej i północnej Polski. Zniszczenia i programy odbudowy*, Elbląg-Bydgoszcz 2004, pp. 145-147). The process of post-war reconstruction has been described in the most comprehensive manner by Zbigniew Czernik (Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta w Olsztynie po II wojnie światowej*, „Ochrona Zabytków” 2008, No. 4, pp. 15-32; idem, *Architektura w obliczu wojennych zniszczeń. Odbudowa miast wschodniopruskich w PRL*, [in:] *Między formą a ideologią. Architektura XX wieku w Polsce*, Warszawa 2012, pp. 147-164; idem, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii po drugiej wojnie światowej. Zniszczenia i odbudowa*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, volume 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, pp. 5-26). Relying on the accounts and memoirs of some of the architects who were directly involved in the reconstruction, he disputed the impact of the then state policy (in relation to the Recovered Territories), and thus of political, emotional and ideological factors, on the specific features of the reconstruction programme, as highlighted by Andrzej Rzempołuch and previously by Bohdan Rymaszewski (among other things in: B. Rymaszewski, *Rozważania o rekonstrukcji w kontekście doktryny konserwatorskiej dawniej i dziś*, „Ochrona Zabytków”, No. 3, p. 232; idem, *O zespołach staromiejskich na ziemiach zachodnich i północnych Polski po roku 1945*, [in:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, Warszawa 1995, p. 38). Methodological doubts may nonetheless arise because the objectivity of this kind of sources has not been analysed in a critical manner and because evidence to the contrary has been ignored. However, those sources did mention the problem of “repolonization” of architecture in the so-called Recovered Territories or “removal of Prussian influences” from those territories. Zbigniew Czernik also points out that the reconstructed Old Town in Olsztyn, full of Baroque forms and buildings in Baroque-like style, resembles the reconstructed buildings of the Main City in Gdańsk. As he explains, this is due to the fact that the same designers from Gdańsk were involved in both these reconstructions. The author also states that the first concept of the reconstruction of the Old Town in Olsztyn, designed by Hanna Adamczewska, was not implemented. However, this has recently been disputed by Andrzej Rzempołuch (Andrzej Rzempołuch, *Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie po 1945 roku. Zamiary a realizacja*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, Vol. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, pp. 27-42). A decade ago, in 2009, a debate began in the local media about the need to provide effective legal protection for the post-war old-town architecture and its decorative details. The debate was provoked by the publication of the Old Town Guide (L. Wawrykiewicz, *Spacerownik po Olsztynie. Stare Miasto jakiego nie znacie*, supplement to a newspaper “Gazeta Wyborcza” from 17.09.2009), which highlighted not only the architectural values of the post-war reconstruction, but also the value of the modern and often avant-garde decorative motifs in the Old Town, pointing out that these were significant, original and creative complementary elements that had to be protected. It was also appealed that effective protection of the post-war architectural heritage of the Old Town in Olsztyn must be ensured. The Olsztyn Branch of the Association of Polish Architects, among others, argued that this complex should be inscribed as a separate item in the register of historic monuments (T. Kurs, *Apel „Gazety”:*

- publikacji o charakterze przeglądowym, w różnym stopniu przybliżających olsztyńskie dekoracje (I. Liżewska, *Dekoracje sgraffitowe na fasadach kamienic rynku Starego Miasta w Olsztynie – powstanie, (nie)przetrwanie, konserwacja*, [w:] *Polichromie i sgraffita na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja*, Warszawa 2015, s. 167-177; E. Doleżyńska-Sewerniak, *Powojenne sgraffita olsztyńskie – dzieła, ich twórcy, inspiracje*, [w:] *Polichromie i sgraffita...*, jw., s. 179-191; J. Lewicki, *O nowy wygląd miasta odbudowanego – rola nowych dekoracji fasad w kreacji wartości miast odbudowanych po 1945 roku*, [w:] *Polichromie i sgraffita...*, jw., s. 209-229). Próbę uporządkowania i uzupełnienia stanu badań w zakresie powojennych dekoracji staromiejskich podjęto ostatnio w wydawanym przez Urząd Miasta Olsztyna periodyku „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” (A. Szymańska, *Olsztyńscy artyści – twórcy dekoracji na elewacjach kamieniczek Starego Miasta*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, s. 43-56; K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita. O powojennym dekorowaniu Starego Miasta*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, s. 102-115 i nast.: *Katalog dekoracji staromiejskich*; L. Wawrykiewicz, K. Rutkowska, *Nie tylko sgraffito. Inne formy dekoracji architektury z okresu odbudowy Starego Miasta w Olsztynie (płaskorzeźba, ceramika, metaloplastyka, mozaika)*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, s. 135-147). W 2018 r. ukazał się także artykuł poświęcony staromiejskiej metaloplastyce (K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Powojenna metaloplastyka Starego Miasta w Olsztynie*, [w:] *Powojenna metaloplastyka. Element genius loci ośrodków staromiejskich*, Warszawa 2018, s. 93-111).
- 4 B. Rymaszewski, *Rozważania o rekonstrukcji...*, jw., s. 232; tenże, *O zespołach staromiejskich...*, jw., s. 38; tenże, *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005, s. 108; O. Czerner, *Zabytki Śląska w Polsce dyktatury proletariatu*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2000, s. 60; M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne...*, jw., s. 147; A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna...*, jw., s. 147.
 - 5 H. Adamczewska-Wejchert, K. Wejchert, *Małe miasta. Problemy urbanistyczne stale aktualne*, Warszawa 1986, s. 186; Z. Rewski, *O odprusaczenie architektury Ziemi Zachodnich*, „Odra” 1949, nr 7, s. 7.
 - 6 Na kwestię autentyczności rekonstruowanego miasta zabytkowego, twórczy aspekt odbudowy oraz wartość takiego zespołu jako dzieła sztuki zwracano już uwagę wielokrotnie, zob. m.in.: J. Stankiewicz, *Dalsze refleksje nad odbudowanym Gdańskiem*, [w:] *Sztuka pobrzeża Bałtyku*, Warszawa 1978, s. 413-436; T. Zarębska, *Problem kulturowego autentyczności miasta odbudowanego*, [w:] *Miasto historyczne w dialogu ze współczesnością*, Gdańsk 2002, s. 53-60.
 - 7 Za: A. Tomaszewski, *Wiek XX w konserwacji – konserwacja w XX wieku*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2000, s. 19.
 - 8 Jak zauważał Bohdan Rymaszewski, wytyczone przez Jana Zachwatowicza zasady odbudowy nie były w pełni stosowane w zespołach staromiejskich na tzw. Ziemiach Odzyskanych, gdyż niezależnie od techniczno-finansowych trudności przeszkodę stanowiła ogólna linia polityki państwowej, w ramach której na tych terenach aprobatę i wsparcie mogły otrzymać jedynie prace przy „zabytkach piastowskich”. Zob.: B. Rymaszewski, *Motywacje polityczne i narodowe związane z zabytkami*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2000, s. 92.
- Ochrońmy całe Stare Miasto. Bo warto*, „Gazeta Wyborcza” 22.10.2009, *Olsztyn supplement*; idem, *Osiem powodów, by lepiej zadbać o Stare Miasto*, „Gazeta Wyborcza” 19.11.2009, *Olsztyn supplement*). In 2010, an article on post-war decorative features of the Old Town was published (Z. Czernik, *Dekoracje architektury Starego Miasta w Olsztynie*, „Ochrona Zabytków” 2010, No. 1-4, pp. 61-72). In 2015, a conference on polychromies and sgraffitos on the façades of Old Town buildings reconstructed after 1945 was organized in Warsaw. The conference led to several publications which provided more or less detailed overviews of Olsztyn’s decorative architecture (I. Liżewska, *Dekoracje sgraffitowe na fasadach kamienic rynku Starego Miasta w Olsztynie – powstanie, (nie)przetrwanie, konserwacja*, [in:] *Polichromie i sgraffita na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja*, Warszawa 2015, pp. 167-177; E. Doleżyńska-Sewerniak, *Powojenne sgraffita olsztyńskie – dzieła, ich twórcy, inspiracje*, [in:] *Polichromie i sgraffita...*, as above, pp. 179-191; J. Lewicki, *O nowy wygląd miasta odbudowanego – rola nowych dekoracji fasad w kreacji wartości miast odbudowanych po 1945 roku*, [in:] *Polichromie i sgraffita...*, as above, pp. 209-229). An attempt to bring more order to the research work and to shed light on some previously unresearched aspects of post-war decoration of the Old Town was undertaken in the periodical “Olsztyński Rocznik Konserwatorski” published recently by the Office of the City of Olsztyn (A. Szymańska, *Olsztyńscy artyści – twórcy dekoracji na elewacjach kamieniczek Starego Miasta*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, Vol. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, pp. 43-56; K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita. O powojennym dekorowaniu Starego Miasta*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, Vol. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, pp. 102-115 et seq.: *Katalog dekoracji staromiejskich*; L. Wawrykiewicz, K. Rutkowska, *Nie tylko sgraffito. Inne formy dekoracji architektury z okresu odbudowy Starego Miasta w Olsztynie (płaskorzeźba, ceramika, metaloplastyka, mozaika)*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, Vol. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*, pp. 135-147). In 2018, an article was also published on the hammered metalwork in the Old Town (K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Powojenna metaloplastyka Starego Miasta w Olsztynie*, [in:] *Powojenna metaloplastyka. Element genius loci ośrodków staromiejskich*, Warszawa 2018, pp. 93-111).
- 4 B. Rymaszewski, *Rozważania o rekonstrukcji...*, as above, p. 232; idem, *O zespołach staromiejskich...*, as above, p. 38; idem, *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005, p. 108; O. Czerner, *Zabytki Śląska w Polsce dyktatury proletariatu*, [in:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2000, p. 60; M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne...*, as above, p. 147; A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna...*, as above, p. 147.
 - 5 H. Adamczewska-Wejchert, K. Wejchert, *Małe miasta. Problemy urbanistyczne stale aktualne*, Warszawa 1986, p. 186; Z. Rewski, *O odprusaczenie architektury Ziemi Zachodnich*, „Odra” 1949, No. 7, p. 7.
 - 6 The issue of the authenticity of a reconstructed historic town, as well as the creative aspect of reconstruction and the value of such a complex as a work of art, has frequently been mentioned by, among others: J. Stankiewicz, *Dalsze refleksje nad odbudowanym Gdańskiem*, [in:] *Sztuka pobrzeża Bałtyku*, Warszawa 1978, pp. 413-436; T. Zarębska, *Problem kulturowego autentyczności miasta odbudowanego*, [in:] *Miasto historyczne w dialogu ze współczesnością*, Gdańsk 2002, pp. 53-60.

- 9 O. Czerner, *Zabytki Śląska w Polsce...*, jw., s. 60, 72.
- 10 W 1952 r. opisywano wygląd „olsztyńskiej MDM”: mieszkania w zabudowywanej wówczas dzielnicy staromiejskiej miały być jasne, przestronne i przydzielane w pierwszej kolejności przodownikom pracy. Zob.: „Życie Olsztyńskie” 1952, nr 192, s. 6; R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945-1956*, Olsztyn 2003, s. 98.
- 11 J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945-1960*, Gdańsk 2015.
- 12 Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Olsztynie, sygn. 458/4, s. 4.
- 13 Tamże, s. 5.
- 14 Tamże.
- 15 Działania prowadzone w tym okresie dosadnie podsumował Andrzej Tomaszewski, zauważając, że na „odpruszczonych” tzw. Ziemiach Odzyskanych zniknęły masowo ślady obecności kulturowej, a całe hektary zabytkowej zabudowy szły pod kilof na rozbiórkową cegłę, co spowodowało straty porównywalne ze zniszczeniami wojennymi. Zob.: A. Tomaszewski, *Wiek XX w konserwacji...*, jw., s. 18.
- 16 Jak podkreślał Bohdan Rymaszewski, w stosunku do kilkudziesięciu zburzonych miejskich centrów na Ziemiach Północnych i Zachodnich w późnych latach 50. XX w. przyjęto zasadę utrzymywania niezniszczonych budowli oraz zachowania historycznych planów miast. Jednak jednocześnie zakładano, że przestrzeń po historycznych domach będzie zabudowana współczesnymi blokami mieszkalnymi, co najwyżej nawiązującymi w skali do dawnego układu przestrzennego. Zob.: B. Rymaszewski, *Niektóre wymagania konserwatorskie w stosunku do miast i dzielnic historycznych i ich uwarunkowania w Polsce po 1945 r.*, [w:] *Odbudowa miast historycznych*, Elbląg 1998, s. 36.
- 17 M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne...*, jw., s. 147.
- 18 APO, Zarząd Miejski w Olsztynie, Protokoły posiedzeń Zarządu Miejskiego, sygn. 411/74, s. 57-58.
- 19 Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, jw., s. 17.
- 20 Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Zbiory Fotografii i Rysunków Pomiarowych, nr inw. RPZ 4863; A. Rzempołuch, *Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie...*, jw., s. 28-29, 33-41.
- 21 Jak zauważa Katarzyna Rogalska, architektura Mariensztatu jest próbą powiązania architektury historycznej z architekturą nową, czerpiącą wzorce z budownictwa dawnego, tradycji i sztuki budowlanej. Dzielnica Mariensztat nie jest więc dzielnicą domów zabytkowych, a raczej dzielnicą tradycyjnego budownictwa, w którym uszanowano piękne, stylowe, historyczne formy elewacji, wyposażając wnętrza domów w nowoczesny plan i nowoczesne urządzenia. Zygmunt Stępiński reprezentował w swoim warsztacie architektonicznym podejście do architektury bardzo silnie akcentujące ciągłość tradycji, ciągłość miejsca, ciągłość pewnego przekazu (skala, detal, sposób ukształtowania bryły architektonicznej), uważał on bowiem, że „nowoczesność, która odcina się od historii, daje w rezultacie dzieła obce duchowi ludzi, którzy będą żyć w tych miastach i mieszkać w tych domach”. Za: K. Rogalska, *Mariensztat – między rekonstrukcją a twórczym nawiązaniem do nowoczesności. Historia i odbudowa jednego z najmniejszych osiedli warszawskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2014, nr 6, s. 145.
- 22 APO, Wojewódzkie Biuro Projektów „Miastoprojekt” w Olsztynie, sygn. 528/424, t. „B”; Z. Czernik, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, jw., s. 10-11.
- 7 After: A. Tomaszewski, *Wiek XX w konserwacji – konserwacja w XX wieku*, [in:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2000, p. 19.
- 8 As noted by Bohdan Rymaszewski, the reconstruction principles set by Jan Zachwatowicz were not fully applied in old town complexes in the so-called Recovered Territories, because – besides technical and financial difficulties – in accordance with the general line of state policy, only work on “Piast historical monuments” was worthy of approval and support in these areas. See: B. Rymaszewski, *Motywacje polityczne i narodowe związane z zabytkami*, [in:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2000, p. 92.
- 9 O. Czerner, *Zabytki Śląska w Polsce...*, as above, pp. 60, 72.
- 10 In 1952, the “Olszyn MDM” (MDM – the Marshal’s Residential District, built in Warsaw in 1950-1952) housing estate was described as follows: flats in the old town district that was being constructed at that time were to be sunny and spacious and allocated in the first place to the best workers. See: “Życie Olsztyńskie” 1952, No. 192, p. 6; R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945-1956*, Olsztyn 2003, p. 98.
- 11 J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945-1960*, Gdańsk 2015.
- 12 State Archives in Olsztyn (hereinafter referred to as: APO), Presidium of the City’s National Council, Ref. No. 458/4, p. 4.
- 13 Ibid., p. 5.
- 14 Ibid.
- 15 The activities carried out in that period were bluntly summarized by Andrzej Tomaszewski, who pointed out that due to eradication of all Prussian elements in the so-called Recovered Territories not only traces of the alien culture were disappearing on a massive scale, but entire hectares of historical built-up areas were demolished, resulting in losses that were comparable to war-inflicted damage. See: A. Tomaszewski, *Wiek XX w konserwacji...*, as above., p. 18.
- 16 Bohdan Rymaszewski emphasized that, according to the principle adopted with respect to dozens of demolished urban centres on the Northern and Western Lands in the late 1950s, undamaged buildings were to be maintained and historical city layouts were to be preserved. At the same time, however, it was assumed that the areas where demolished historical houses once stood would be turned to contemporary housing estates whose size would merely be adjusted to fit the formal spatial layout. See: B. Rymaszewski, *Niektóre wymagania konserwatorskie w stosunku do miast i dzielnic historycznych i ich uwarunkowania w Polsce po 1945 r.*, [in:] *Odbudowa miast historycznych*, Elbląg 1998, p. 36.
- 17 M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne...*, as above, p. 147.
- 18 APO, City Board in Olsztyn, Minutes from the meetings of the City Board, Ref. No. 411/74, pp. 57-58.
- 19 Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, as above, p. 17.
- 20 Institute of Art of the Polish Academy of Sciences in Warsaw, Collections of Photographs and Measurement Drawings, Inv. No. RPZ 4863; A. Rzempołuch, *Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie...*, as above, pp. 28-29, 33-41.
- 21 As Katarzyna Rogalska points out, the architecture of Mariensztat is an attempt to combine historical architecture with new architecture, drawing inspirations from the old architecture, tradition and the art of building. Therefore, the district of Mariensztat is not a district of historical houses, but rather a traditionally built district, where beautiful, stylish, historical forms of façades were respected, but the house interiors had a modern layout and modern equip-

- 23 Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie (dalej: Archiwum WUOZ Olsztyn), dokumentacja: Pracownie Konserwacji Zabytków, Oddział Gdańsk, Olsztyn, Stare Miasto 11-16, projekty elewacji, 1954, sygn. 78; M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne...*, jw., s. 146; Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, jw., s. 22.
- 24 APO, Wojewódzkie Biuro Projektów „Miastoprojekt” w Olsztynie, sygn. 528/457, 528/458-459, 528/460-463, 528/745; Archiwum WUOZ Olsztyn, dokumentacja: Olsztyn, Stare Miasto 4-6, projekty elewacji, 1955, sygn. 77. Zob. też: Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, jw., s. 23; tenże, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, jw., s. 11.
- 25 Nie została ona jednak zarzucona, jak to podkreśla Zbigniew Czernik. Do 1954 r. odbudowa była realizowana właśnie według koncepcji Hanny Adamczewskiej, na co zwrócił już uwagę Andrzej Rzempołuch. Zob.: Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, jw. s. 22; tenże, *Architektura w obliczu wojennych...*, jw., s. 153-154; tenże, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, jw., s. 10-11; A. Rzempołuch, *Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie...*, jw., s. 33.
- 26 Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, jw., s. 23; tenże, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, jw., s. 12.
- 27 Dr Richard Dethlefsen (1864-1944), niemiecki architekt i zasłużony konserwator zabytków, przez ponad trzy dekady (w latach 1902-1936) pełnił funkcję prowincjonalnego konserwatora zabytków sztuki i architektury w Prusach Wschodnich. Wydał drukiem kilka ważnych prac dokumentujących dziedzictwo architektoniczne regionu, w tym zanikające już wówczas tradycyjne wiejskie budownictwo drewniane. Publikacje te stanowiły cenną bazę źródłową dla powojennych konserwatorów właśnie ze względu na ich walor dokumentacyjny. Zob. też: M. Arszyński, *Dethlefsen Richard*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006, s. 59-60.
- 28 A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna...*, jw., s. 147-148, 224.
- 29 J. Friedrich, *Bobiński Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006, s. 19-21.
- 30 S. Bobiński, *Problemy i trudności odbudowy Gdańska*, „Rocznik Gdański” 1954, s. 202-215.
- 31 S. Bobiński projektował również inne druki ulotne dla Ligi Morskiej i Kolonialnej, m.in. plakat „Żądamy powszechnych świadczeń na rozbudowę floty wojennej”, wydany z okazji Dni Morza (23-30.06.1938). Jego kompozycje graficzne zdobiły okładki wielu polskich przedwojennych czasopism, współpracował też z redakcją periodyku „Dom, Osiedle, Mieszkanie”, jednego z najważniejszych polskich czasopism architektonicznych okresu międzywojennego. Zob.: M. Sobańska, H. Osełko, M. Radomski, T. Lenczewski, *Lamus Antykwiariat Warszawskie, IX aukcja internetowa i korespondencyjna ksiązek i grafiki, Warszawa 23 września 2017*, katalog, tabl. X oraz s. 61, poz. 199, <http://www.lamus.pl/pliki/IX-internetowa-aukcja-ksiazek-i-grafiki/katalog-IX.pdf>; Z. Migo-Rożek, I. Błaszczuk, J. Pawlak, *Antykwiariat „Rara Avis”, 118 aukcja antykwarystyczna, książki – plakaty – rękopisy, Kraków 22 października 2016*, katalog, s. 57-59, poz. 243, 251, 252, 255, 256 oraz tabl. 22, <http://raraavis.krakow.pl/wp-content/uploads/2018/09/a118.pdf>.
- 32 W. Katarzyński, *Michał od karykatur i „Ramony”. Edward Michalski*, [w:] *Kalendarz Olsztyński. Rocznik XX*, Olsztyn 2018, s. 202-203; E. Szczuka, *Zmarł Bolesław Wolski ps. Zaslona*, http://www.archiwum.nowywyszkiwiak.pl/316/4048/aktualnosc_zmarl_boleslaw_wolski_ps_zaslona.html; L. Krzy-
- ment. Zygmunt Stepiński as an architect represented an approach to architecture which strongly emphasized the continuity of tradition, continuity of the place, continuity of artistic message (scale, detail, specific use of spatial dimensions), because, as he said, “modernity that distances itself from history, gives rise, as a result, to works alien to the spirit of people who will live in these cities and in these houses”. After: K. Rogalska, *Mariensztat – między rekonstrukcją a twórczym nawiązaniem do nowoczesności. Historia i odbudowa jednego z najmniejszych osiedli warszawskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowych Płockiego” 2014, no. 6, p. 145.
- 22 APO, Voivodeship Design Studio “Miastoprojekt” in Olsztyn, Ref. No. 528/424, Vol. “B”; Z. Czernik, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, as above, pp. 10-11.
- 23 Archives of the Voivodeship Office for the Protection of Historic Monuments in Olsztyn (hereinafter referred to as: Archives of WUOZ Olsztyn), documentation: Monuments Conservation Studios, Branch in Gdańsk, Olsztyn, Old Town 11-16, façade designs, 1954, Ref. No. 78; M. Lubocka-Hoffmann, *Miasta historyczne...*, as above, p. 146; Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, as above, p. 22.
- 24 APO, Voivodeship Design Studio “Miastoprojekt” in Olsztyn, Ref. No. 528/457, 528/458-459, 528/460-463, 528/745; Archives of WUOZ Olsztyn, documentation: Olsztyn, Old Town 4-6, façade designs, 1955, Ref. No. 77. Also see: Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, as above, p. 23; idem, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, as above, p. 11.
- 25 However, it was not discontinued, as emphasized by Zbigniew Czernik. Until 1954, the reconstruction was indeed carried out according to Hanna Adamczewska’s concept, as already mentioned by Andrzej Rzempołuch. See: Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, as above, p. 22; idem, *Architektura w obliczu wojennych...*, as above, pp. 153-154; idem, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, as above, pp. 10-11; A. Rzempołuch, *Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie...*, as above, p. 33.
- 26 Z. Czernik, *Odbudowa Rynku Starego Miasta...*, as above, p. 23; idem, *Olsztyn i miasta historycznej Warmii...*, as above, p. 12.
- 27 Dr Richard Dethlefsen (1864-1944), a German architect and a prominent historic preservation officer, for more than three decades (between 1902 and 1936) served as a provincial restorer of historical works of art and architecture in Eastern Prussia. He published several important works documenting the architectural heritage of the region, including the then disappearing traditional rural wooden architecture. Due to their documentary value, these publications were used by post-war historic preservation officers as a valuable source of information. Also see: M. Arszyński, *Dethlefsen Richard*, [in:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, booklet 2, Poznań 2006, pp. 59-60.
- 28 A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna...*, as above, pp. 147-148, 224.
- 29 J. Friedrich, *Bobiński Stanisław*, [in:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, booklet 2, Poznań 2006, pp. 19-21.
- 30 S. Bobiński, *Problemy i trudności odbudowy Gdańska*, „Rocznik Gdański” 1954, pp. 202-213.
- 31 S. Bobiński also designed other leaflets for the Maritime and Colonial League, including a poster entitled “We demand universal provisions for the expansion of the war fleet”, issued to mark the Days of the Sea (23-30 June 1938). His graphic compositions adorned the covers of many Polish magazines before the war. In addition, he contributed graphics for the periodical “Dom, Osiedle, Mieszkanie”, one of

- żanowski, *Zachwatowicz Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 1, Poznań 2000, s. 73-76.
- 33 Stanowisko takie prezentował w swoich wypowiedziach właśnie m.in. Stanisław Bobiński, zaangażowany w odbudowę Gdańska i Olsztyna. Zob.: J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta...*, jw., s. 276, 302.
- 34 Co ciekawe, to odwoływanie się do polskiej tradycji architektonicznej uwidoczniło się w Olsztynie jeszcze na początku lat 60. XX w. Architekt i artysta plastyk Bolesław Wolski, który w południowej pierzei rynku zaprojektował (i wykonał) sgraffito przedstawiające pary taneczne w polskich strojach z różnych epok, po latach tak wyjaśniał wybór tematu dekoracji, przywodzącej na myśl figuralne sgraffita renesansowe: „Starałem się im nadać charakter narodowy, by był jakiś akcent polski na Starym Mieście”. Za: T. Kurs, *Ojcowie sgraffita*, „Gazeta Wyborcza” 14.09.2012, dodatek *Olsztyn*, s. 4.
- 35 Jak słusznie zauważył już Bohdan Rymaszewski, dziedzictwo materialne zawiera w sobie wielką siłę oddziaływania – jest ono zdolne prowokować wyrzeczenia kierowane na rzecz podtrzymania jego egzystencji i stanowić jedno z ożywczych źródeł patriotyzmu. Powojenna odbudowa miast historycznych znajdowała motywację w polskiej racji stanu – od wieków prawie wszędzie to właśnie motywacje polityczne i narodowe prowadziły do ochrony i inspirowały do restauracji wybranych budowli historycznych. Problem właściwej i rzetelnej oceny tego rodzaju działań zasada się zatem na analizie merytorycznej poprawności oraz naukowych podstawach podejmowanych prac. Zob.: B. Rymaszewski, *Motywacje polityczne i narodowe...*, jw., s. 81, 95-96.
- 36 K. Piwocki, *Uwagi o odbudowie zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, t. 8, nr 1-2, s. 54, 57-59.
- 37 Na przykład projekt podstawowy z 1951 r. odbudowy kamieniczki przy Ryнку nr 11 (Stare Miasto 11) przeznaczonej na Urząd Konserwatorski, przygotowany przez Centralne Biuro Projektów Architektonicznych i Budowlanych Oddział Główny w Warszawie. Projekt autorstwa Hanny Adamczewskiej (główny autor i kierownik pracowni) oraz Jerzego Kozińskiego (współautor, także opracował i kreślił) został zatwierdzony w dniu 07.04.1951 r. przez prof. Jana Zachwatowicza, Konserwatora Generalnego i dyrektora Głównego Urzędu Konserwatorskiego w Ministerstwie Kultury i Sztuki, a następnie również przez Wydział Budownictwa – Oddział Planowania Miast i Osiedli Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie (akceptacja kierownika Oddziału Janiny Stańkowskiej z dnia 24.04.1951 r.). Projekt ten nie został jednak zrealizowany. Zob.: Archiwum WUOZ Olsztyn, dokumentacja: Projekt Urzędu Konserwatorskiego, Olsztyn, Rynek nr 11, 1951, sygn. 103.
- 38 Zob.: J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta...*, jw., s. 249-250.
- 39 Interesującym przykładem jest tu realizowana od kilku lat zabudowa Neumarkt w Dreźnie, gdzie odtworzone w formach historycznych niektóre fasady mają w zamierzeniu autorów stanowić świadectwo i ukazywać historyczną skalę i formę dawnej zabudowy, którą umiejętnie uzupełnia współczesna architektura kontekstualna. Warunkiem osiągnięcia zakładanego efektu jest jednak wysoka jakość architektury. Rekonstrukcje te projektanci określają jako „Wiederherstellung der historische Fassade nach historischen Vorbild” – przywrócenie historycznej fasady „według historycznego wzoru”. Czytelność takiej odbudowy jest zachowana np. poprzez nowoczesne – ale kontekstualne – opracowanie pozostałych elewacji obiektu. Tak odtworzone fasady zestawia się
- the most important Polish architectural periodicals of the interwar period. See: M. Sobańska, H. Oseiko, M. Radomski, T. Lenczewski, *Lamus Antykwariaty Warszawskie, IX aukcja internetowa i korespondencyjna ksiązek i grafiki*, Warsaw 23 September 2017, catalogue, plate X and p. 61, item 199, <http://www.lamus.pl/pliki/IX-internetowa-aukcja-książek-i-grafiki/katalog-IX.pdf>; Z. Migo-Rożek, I. Błaszczuk, J. Pawlak, *Antykwariat „Rara Avis”, 118 aukcja antykwaryczna, książki – plakaty – rękopisy*, Kraków 22 października 2016, catalogue, pp. 57-59, items 243, 251, 252, 255, 256 and plate 22, <http://raraavis.krakow.pl/wp-content/uploads/2018/09/a118.pdf>.
- 32 W. Katarzyński, *Michał od karykatur i „Ramony”*. Edward Michalski, [in:] *Kalendarz Olsztyński. Rocznik XX*, Olsztyn 2018, pp. 202-203; E. Szczuka, *Zmarł Bolesław Wolski ps. Zaslona*, http://www.archiwum.nowywydzkowiak.pl/316/4048/aktualnosci_zmarl_boleslaw_wolski_ps_zaslona.html; L. Krzyżanowski, *Zachwatowicz Jan*, [in:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, booklet 1, Poznań 2000, pp. 73-76.
- 33 Such a view was frequently expressed, among others, by Stanisław Bobiński, who was involved in the reconstruction of Gdańsk and Olsztyn. See: J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta...*, as above, pp. 276, 302.
- 34 Interestingly, this reliance on the Polish architectural tradition was visible in Olsztyn already in the 1960s. The architect and artist Bolesław Wolski, who designed (and produced) a sgraffito with pairs of dancers dressed in Polish costumes from different historical periods in the southern frontage of the market square, explained many years later why he had chosen those decorative patterns, resembling figural sgraffitos from the Renaissance period: “I attempted to give them a national character in order to provide the Old Town with a Polish accent”. After: T. Kurs, *Ojcowie sgraffita*, „Gazeta Wyborcza” 14.09.2012, *Olsztyn* supplement, p. 4.
- 35 As Bohdan Rymaszewski rightly pointed out, material heritage has a great power of influence – it inspires people to make sacrifices in order to ensure its continued existence and revives patriotic attitudes. The motivation behind the post-war reconstruction of historical cities was based on the Polish *raison d'état* – for centuries and nearly everywhere, political and national motivations lay behind the efforts to protect and restore selected historical buildings. A proper and reliable assessment of activities of this kind must therefore be based on a subject-matter specific analysis of whether or not their scientific rationale was correct. See: B. Rymaszewski, *Motywacje polityczne i narodowe...*, as above, pp. 81, 95-96.
- 36 K. Piwocki, *Uwagi o odbudowie zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, Vol. 8, No. 1-2, pp. 54, 57-59.
- 37 For example, a basic design from 1951 concerning the reconstruction of a townhouse at the market square (No. 11 Stare Miasto Street), which was to accommodate an Office for Heritage Preservation. The design was prepared by the Central Office of Architectural and Construction Projects, Main Branch in Warsaw. The design authored by Hanna Adamczewska (the main author and head of the studio) and Jerzy Koziński (co-author, who helped to develop the design and made detailed technical plans and drawings) was approved on 7 April 1951 by Professor Jan Zachwatowicz, the General Historic Preservation Officer and Director of the Main Office for Heritage Preservation at the Ministry of Culture and Arts, and then also by the Construction Department – Division for the Planning of Cities and Housing Estates of the Presidium of the Voivodeship National Council in Olsztyn (approval by the head of the Division – Ms. Janina

z zabudową o formach współczesnych, utrzymującą jednak historyczną skalę, bryłę oraz ogólną kompozycję elewacji. Istotna jest w tym przypadku partycypacja społeczna – poszukiwanie tożsamości w materialnym dziedzictwie kulturowym miast, które skutkuje dziś powracaniem do tradycyjnego modelu miasta europejskiego jako pożądanego kierunku rewitalizacji. Zob.: <http://www.neumarkt-dresden.de/>.

- 40 Na problem ten zwrócił uwagę m.in. Bogusław Szmygin, wskazując na konieczność zweryfikowania poglądów na rekonstrukcję. Sygnalizując zagrożenia płynące z zabudowywania zniszczonych historycznych centrów miast architekturą o *stricte* współczesnych formach, pozbawioną wyraźnego kontekstu i odniesień do tradycji danego miasta, autor ten słusznie konkluduje: „Dlatego warto zastanowić się, w jaki sposób nowe kamienice na Starym Mieście w Olsztynie mogą różnić się od kamienic na Starym Mieście w Lublinie. Bo chyba powinny...”. Zob.: B. Szmygin, *Niepowtarzalna szansa*, „Spotkania z Zabytkami” 2001, numer specjalny *Fascynujący wiek XXI*, s. 39-41. Autor w przytoczonej wypowiedzi odniósł się do nowej zabudowy Targu Rybnego na Starym Mieście w Olsztynie, zrealizowanej na przełomie wieków XX i XXI w duchu tzw. retrowersji.
- 41 Na ten aspekt powojennej odbudowy, powiązanej z jednoczesną zmianą narodowościową mieszkańców, a więc z fundamentalną przemianą społeczną, zwracano już uwagę w kontekście odbudowy Gdańska oraz innych miast Ziemi Odzyskanych. Jakość architektury ma bowiem istotny wpływ na wytworzenie się relacji między mieszkańcami a przestrzenią. Nadanie staromiejskim dzielnicom indywidualnego, odwołującego się do historii wyrazu przestrzennego przyspieszyło i pogłębiło proces integracji nowej społeczności, silniej wiążąc ją z miastem – by przywołać słowa Jerzego Stankiewicza – miastem starym, a równocześnie nowym, własnymi rękami wzniesionym. Odbudowa stała się zatem spoiwem społeczności powojennych mieszkańców, a także fundamentem ich zbiorowej, obywatelskiej świadomości (tożsamości). Jak wskazuje Jacek Friedrich, oba te kluczowe zjawiska czekają dopiero na dokładne zbadanie. Zob.: J. Friedrich, „Nowe miasto i nowi ludzie”. *O przemianie społecznej funkcji kamienicy gdańskiej w połowie XX wieku*, [w:] *Kamienica w krajach Europy Północnej*, Gdańsk 2004, s. 522; a także: Ł. Bugalski, *Kwestia odbudowy zabytkowych zespołów staromiejskich na Ziemiach Odzyskanych*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3, s. 232-234.
- 42 Wyraźny zwrot w podejściu do zagadnienia rekonstrukcji miast historycznych nastąpił na przełomie XX i XXI wieku. Dwie dekady temu przewidywał to już prof. Andrzej Tomaszewski, który zauważał, że „ulegną przesunięciom granice obszaru konserwacji. Chroniąc istniejące dobra kultur dawnych uznamy prawo kultury współczesnej do decyzji o nawrotach do historycznych form, w tym do odbudów zabytków zniszczonych przez kataklizmy. Rozumieć je będziemy jako dobra kultury czasu swego powstania lub zmartwychwstania, jak to dziś już czynimy z purystycznie przekształconymi w ubiegłym stuleciu katedrami i zamkami, a nawet z odbudowanymi zniszczeniami ostatniej wojny. Jeśli czytać uważnie i bez uprzedzeń Kartę Wenecką okaże się, że nie przeczy ona takiej wizji przyszłości”. Za: A. Tomaszewski, *Na przełomie tysiącleci: międzynarodowa sytuacja konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1997, nr 2, s. 108-109. Znaczącym podsumowaniem pewnej zmiany myślenia, jaka w ostatnich latach dokonała się w tym zakresie, są również zapisy *Rekomendacji Warszawskiej w sprawie odbudowy*

Stańkowska on 24 April 1951). However, the design was not implemented. See: Archives of WUOZ Olsztyn, documentation: Design of the Office for Heritage Preservation, Olsztyn, No. 11 Market Square, 1951, Ref. No. 103.

- 38 See: J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta...*, as above, pp. 249-250.
- 39 An interesting example here is the built-up area of Neumarkt in Dresden, where some façades were reconstructed in historical forms, because their restorers wanted them to serve as a testimony, in order to show the historical scale and form of the former buildings, skilfully supplementing them with contemporary contextual architecture. However, the desired effect can only be achieved when the quality of architecture is high. Designers describe these reconstructions as “Wiederherstellung der historische Fassade nach historischen Vorbild” – the restoration of the historical façade “according to a historical model”. The clarity of such a reconstruction is maintained, for example, by means of modern, but contextual finishing of other façades of the building. Thus reconstructed façades are incorporated in built-up areas with contemporary forms, where the historical scale, spatial dimensions and the overall composition of elevations are maintained. What is important in this case is social participation – a search for identity in the material cultural heritage of cities, which results today in a shift back to the traditional model of a European city as a desired direction of urban regeneration. See: <http://www.neumarkt-dresden.de/>.
- 40 This problem was highlighted by, among others, Bogusław Szmygin, who pointed out that it was necessary to verify views on reconstruction issues. Pointing to the risks that arise when destroyed historical city centres are regenerated by being filled with purely contemporary architectural forms, with no clear context and no references to the tradition of a given city, this author rightly concludes: “Therefore, it is worth considering how the new buildings in the Old Town in Olsztyn may differ from the ones in the Old Town in Lublin. Because they probably should...”. See: B. Szmygin, *Niepowtarzalna szansa*, „Spotkania z Zabytkami” 2001, special issue *Fascynujący wiek XXI*, pp. 39-41. In the above-quoted comments, the author refers to the new buildings at the Fish Market in the Old Town in Olsztyn, built at the turn of the 21st century in the spirit of the so-called retroversion.
- 41 This aspect of post-war reconstruction, connected with the simultaneous change in the nationality of inhabitants, and thus with a fundamental social change, has already been mentioned in the context of the reconstruction of Gdańsk and other cities of the Recovered Territories. The quality of architecture has a significant impact on the development of relations between residents and their surroundings. Old town districts were reconstructed in such a way so as to evoke their history. This in turn accelerated and deepened the process of integration of the new community, strengthening its bonds with the city, as Jerzy Stankiewicz said – a city which is old and new at the same time, built with one’s own hands. Reconstruction thus became a factor that cemented the community of post-war inhabitants, providing a foundation for their collective, civic consciousness (identity). As Jacek Friedrich points out, both these key phenomena still need to be looked into thoroughly. See: J. Friedrich, „Nowe miasto i nowi ludzie”. *O przemianie społecznej funkcji kamienicy gdańskiej w połowie XX wieku*, [in:] *Kamienica w krajach Europy Północnej*, Gdańsk 2004, p. 522; and also: Ł. Bugalski, *Kwestia odbudowy zabytkowych zespołów*

i rekonstrukcji dziedzictwa kulturowego, przyjętej 08.05.2018 r. W dokumencie tym wskazano, że po zakończeniu konfliktu i ustaniu katastrofy nadrzędnym celem staje się odrodzenie społeczeństwa. Służy temu m.in. przywracanie lub ulepszenie zasobów materialnych, społecznych, kulturowych i środowiskowych danej społeczności. Istotnym elementem tego procesu jest odbudowa (przywracanie do funkcjonowania) dziedzictwa, co może obejmować również rekonstrukcję. Przy odbudowie dziedzictwa kulturowego konieczne jest ograniczenie istniejących słabości strukturalnych i społecznych, m.in. poprzez zastosowanie zasady „lepszego odbudowy” (ang. *build back better*) oraz poprawę jakości życia, przy jednoczesnym zachowaniu w jak największym stopniu wartości kulturowych. Wskazano również, że odbudowa i rekonstrukcja powinny umożliwiać ludziom łączność z ich dziedzictwem, tożsamością i historią. Zob.: *Warsaw Recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage. Rekomendacja Warszawska w sprawie odbudowy i rekonstrukcji dziedzictwa kulturowego*, Warszawa 2018, s. 35-43. Fenomen powojennej odbudowy miast w formach historycznych należy więc rozpatrywać również jako dobro niematerialne, mające wartości niematerialne – wartości istotne dla konkretnej społeczności, jej tożsamości – i z tego względu zasługujące na ochronę.

- 43 Powojenna koncepcja odbudowy olsztyńskiej starówki umiejętnie łączyła w sobie ducha modernizmu (stworzenia osiedla mieszkaniowego o współczesnym standardzie) i tradycyjnej myśli konserwatorskiej – rekonstrukcji w formach historycznych bądź historyzujących. Podobnie jak w Gdańsku, odbudowane kamienice często nawiązywały do dawnej, zabytkowej zabudowy w sposób jedynie symboliczny (bryłą, kompozycją fasad). Zastosowaną w Olsztynie metodę odbudowy pierzei przyrynkowych można wręcz uznać za rekonstrukcję symboliczną. Z kolei zrealizowany następnie przez olsztyńskie PSP projekt nadania fasadom artystycznych dekoracji miał na celu przywrócenie właściwej rangi i świetności odtworzonej (czy też wykreowanej) zabudowie staromiejskiej – czerpiąc z tradycji (technika sgraffito, ale też ceramika, mozaika, rzeźba), wniósł jednocześnie nowe, współczesne wartości i walory artystyczne. Tradycyjna, dawna technika wykonanych dekoracji sprawiła, że ta już typowo współczesna sztuka w niezwykle harmonijny sposób dopełniła historyzującą architekturę odbudowy i wnosząc nową wartość artystyczną, bynajmniej nie umniejszyła walorów historycznej przestrzeni staromiejskiej.
- 44 Po latach, ostatnich doświadczeniach elbląskiej retrowersji oraz niedawnych, częściowych rekonstrukcjach zabudowy niemieckich miast stało się jasne, że to gdańscy i olsztyńscy architekci projektujący odbudowę olsztyńskiego Starego Miasta w latach 50. XX w., mówiąc kolokwialnie, mieli rację. Olsztyńska koncepcja i realizacja, zresztą tak jak i gdańska, okazały się optymalne nie tylko w ówczesnych warunkach, ale także i dziś, zyskując wśród specjalistów zdecydowanie wyższą ocenę na tle ostatnich realizacji z końca XX w., określanych mianem retrowersji. Nie podważając głównego osiągnięcia tej ostatniej metody, jakim niewątpliwie jest sytuowanie nowej zabudowy w oparciu o wyniki kompleksowych badań archeologicznych, chyba już czas przyznać, że w rewitalizacji miast historycznych lepszy efekt osiągnięto jednak, zestawiając historyzującą architekturę z nowoczesnym (współczesnym) detalem i wystrojem niż odwrotnie – nowoczesną architekturę z detalem historyzującym bądź w luźny sposób odwołującym się do form historycznych, jak

staromiejskich na Ziemiach Odzyskanych, „Przegląd Zachodni” 2014, No. 3, pp. 232-234.

- 42 A clear shift in the approach to the reconstruction of historical cities took place at the turn of the 21st century. It was already predicted two decades ago by Professor Andrzej Tomaszewski, who had predicted that “the boundaries of the conservation area would be rearranged. Protecting the existing values of old cultures, we will recognize the right of contemporary culture to make decisions about returning to historic forms. This will include reconstruction of historic monuments damaged by cataclysms. We will understand them as cultural property that belongs to the time when they were created or resurrected, just as we do today with cathedrals and castles transformed in a strictly correct manner in the last century, and even with damaged buildings that were reconstructed after the war. If you read the Venice Charter in a careful and unbiased manner, you will find that such a vision of the future is not ruled out at all”. After: A. Tomaszewski, *Na przełomie tysiącleci: międzynarodowa sytuacja konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1997, No. 2, pp. 108-109. A certain shift in the way of thinking that has taken place in recent years also finds its reflection in the provisions of the *Warsaw Recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage*, adopted on 8 May 2018. In this document, it is argued that when a conflict or a catastrophe ends, the overriding objective is to ensure the revival of society. This objective can be achieved, among other things, by restoring or improving material, social, cultural and environmental resources of a given community. An essential element of this process is the restoration of heritage (making it functional again), which may also include reconstruction. Restoring cultural heritage, it is necessary to limit existing structural and social weaknesses, among other things, by applying the “build back better” principle and improving the quality of life, at the same time preserving cultural values to the greatest possible extent. It is also argued that recovery and reconstruction should enable people to establish bonds with their heritage, identity and history. See: *Warsaw Recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage. Rekomendacja Warszawska w sprawie odbudowy i rekonstrukcji dziedzictwa kulturowego*, Warszawa 2018, pp. 35-43. For this reason, also the phenomenon of the post-war reconstruction of cities in historical forms should be considered as an intangible asset, which possesses intangible values that are important for a particular community, its identity – and therefore deserves to be protected.
- 43 The post-war reconstruction concept of the Olsztyn Old Town skilfully combined the spirit of modernism (creation of a housing estate that satisfies contemporary standards) with traditional conservation thought – reconstruction in historical or historicizing forms. Just as in Gdańsk, the rebuilt townhouses were often evocative of old, historic buildings in a merely symbolic way (spatial dimensions or arrangement of façades). The method of reconstructing the frontages of the market square that was used in Olsztyn can even be regarded as symbolic reconstruction. On the other hand, the design which was subsequently implemented by the Visual Art Studio in Olsztyn was aimed to provide façades with decorative details in order to restore the prestige and splendour of the reconstructed (or created) old town architecture. It drew on tradition (sgraffito technique, but also ceramics, mosaics, sculpture), at the same time bring-

- czyni to retrowersja, operująca współczesnymi formami stylistycznego pastiszu. Od pastiszu często bowiem wiedzie już tylko krótka droga do parodii.
- 45 APO, Związek Polskich Artystów Plastyków Zarząd Okręgowy w Olsztynie, sygn. 1233/125, M. Wojczulanis, *Krótki rys historyczny Oddziału P.P. „Pracownie Sztuk Plastycznych” w Olsztynie za lata 1953-1962*, 14.06.1963, s. 8. Szerzej o procesie projektowania oraz powstawania powojennych dekoracji staromiejskich zob.: K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita...*, jw., s. 102-115.
- 46 L. Wawrykiewicz, K. Rutkowska, *Nie tylko sgraffito...*, jw., s. 135-147.
- 47 Za: Z. Stepiński, *Problematyka ukształtowania fragmentu Śródmieścia na tle realizacji Mariensztatu*, „Architektura” 1953, nr 9, s. 242.
- 48 W archiwum Urzędu Miasta Olsztyna zachowały się pojedyncze, zdekompletowane projekty elewacji budynków ze Starego Miasta w Olsztynie wraz z opisami technicznymi, opracowane w latach 60. XX w. przez PP PSP Oddział w Olsztynie (Projekty elewacji budynków: Stare Miasto 17/21, Stare Miasto 28, 29, 30, 31, 32, 33, Kołłątaja 21A, Marchlewskiego [ob. ul. Prosta] 39/41). Zob.: K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita...*, jw., s. 113-114.
- 49 Za: ZM., *Pech olsztyńskiej Starówki. Elewację budynków wstrzymuje brak funduszy*, „Głos Olsztyński” 1963, nr 50, s. 5; K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita...*, jw., s. 103-104.
- 50 Zob.: K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Powojenna metaloplastyka Starego Miasta...*, jw., s. 104; *Maria i Ryszard Wachowscy*, katalog wystawy, Olsztyn – Zamek, grudzień-styczeń 1958-1959, nn.
- 51 Zob.: P. Piotrowski, *Polska sztuka między totalitaryzmem a demokracją*, <https://culture.pl/pl/artykul/polska-sztuka-miedzy-totalitaryzmem-a-demokracja>. Zob. też: *Warszawa – Moskwa / Moskwa – Warszawa 1900-2000*, katalog wystawy, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa, grudzień 2004; P. Piotrowski, *Znaczenia modernizmu. W stronę historii sztuki polskiej po 1945 roku*, Poznań 1999; *Odwilż. Sztuka ok. 1956 roku*, Poznań 1996.
- 52 To odwoływanie się do modernistycznej sztuki okresu dwudziestolecia międzywojennego charakteryzuje staromiejskie realizacje kilku olsztyńskich artystów, jednak szczególnie jest ono widoczne w pracach Marii i Ryszarda Wachowskich. W wielu staromiejskich dekoracjach dostrzegalne są inspiracje przedwojennymi ideami tworzenia sztuki narodowej, stylem art déco, który stał się symbolem nowej państwowości II Rzeczypospolitej i do którego zbliżała się również ówczesna kubizująca rzeźba, tworzona pod wpływem ludowej snycerki. Także grafika dwudziestolecia skupiona była przede wszystkim na eksperymentach drzeworytniczych, inspirowanych sztuką ludową (m.in. działalność Stowarzyszenia Polskich Artystów Grafików „Ryt”). Zob.: S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Sztuka II RP*, Olszanica 2013, s. 7; L. Wawrykiewicz, K. Rutkowska, *Nie tylko sgraffito...*, jw., s. 138.
- 53 Mamy tu na myśli nie tylko rzeźbę, malarstwo i grafikę, ale także szeroko rozumianą sztukę użytkową i wzornictwo, które w tym czasie również wkroczyło w niezwykle twórczy i produktywny okres nowoczesności (1956-1969). Efektowny i chętnie dziś przypominany styl późnych lat 50. i lat 60. charakteryzował się miękkimi i organicznymi formami, przypominającymi świat oglądany pod mikroskopem. Wyróżnikiem epoki stał się kolor – śmiałe, jaskrawe barwy
- ing in new, contemporary and artistic values. The decorative details were produced using a traditional, old technique. As a result, this typically contemporary art harmoniously complements the historicizing architecture of the reconstructed buildings and brings in a new artistic value, without diminishing the values of the historical Old Town area.
- 44 With the passage of time and after the recent experience of Elbląg’s retroversion and recent, partial reconstructions of built-up areas in German cities, it has become clear that the architects from Gdańsk and Olsztyn who designed the reconstruction of the Olsztyn Old Town in the 1950s used a correct approach. Colloquially speaking, they were right. Both the concept and its implementation in Olsztyn and the concept in Gdańsk proved to be optimal not only in the then existing conditions, but also today. According to many experts, they compare favourably with more recent reconstructions from the end of the 20th century, referred to as retroversions. Without disputing the main achievement of the latter method, in which the location for new built-up areas is selected on the basis of the results of complex archaeological research, one should admit now that urban regeneration was more effective when historicizing architecture was combined with modern (contemporary) detail and décor than when the reverse was the case – modern architecture combined with historicizing detail or loosely referring to historical forms, as does the retroversion, which uses contemporary forms of stylistic pastiche. A pastiche may often turn into a parody.
- 45 APO, Association of Polish Artists and Designers, Regional Board in Olsztyn, Ref. No. 1233/125, M. Wojczulanis, *Krótki rys historyczny Oddziału P.P. „Pracownie Sztuk Plastycznych” w Olsztynie za lata 1953-1962*, 14 June 1963, p. 8. For more information about the designing process and the creation of post-war old-town decorations, see: K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita...*, as above, pp. 102-115.
- 46 L. Wawrykiewicz, K. Rutkowska, *Nie tylko sgraffito...*, as above, pp. 135-147.
- 47 After: Z. Stepiński, *Problematyka ukształtowania fragmentu Śródmieścia na tle realizacji Mariensztatu*, „Architektura” 1953, No. 9, p. 242.
- 48 In the archives maintained by the Office of the City of Olsztyn, there are single, incomplete designs of the façades of buildings from the Old Town in Olsztyn together with technical descriptions. They were developed in the 1960s by Branch Office of the State Enterprises “Visual Art Studios” in Olsztyn (Designs of the façades of the buildings: No. 17/21 Stare Miasto Street, No. 28, 29, 30, 31, 32, and 33 Stare Miasto Street, No. 21A Kołłątaja Street, No. 39/41 Marchlewskiego Street – currently Prosta Street). See: K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita...*, as above, pp. 113-114.
- 49 After: ZM., *Pech olsztyńskiej Starówki. Elewację budynków wstrzymuje brak funduszy*, „Głos Olsztyński” 1963, No. 50, p. 5; K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Olsztyńskie sgraffita...*, as above, pp. 103-104.
- 50 See: K. Rutkowska, L. Wawrykiewicz, *Powojenna metaloplastyka Starego Miasta...*, as above, p. 104; *Maria i Ryszard Wachowscy*, exhibition catalogue, Olsztyn – Castle, December-January 1958-1959, nn.
- 51 See: P. Piotrowski, *Polska sztuka między totalitaryzmem a demokracją*, <https://culture.pl/pl/artykul/polska-sztuka-miedzy-totalitaryzmem-a-demokracja>. Also see: *Warszawa – Moskwa / Moskwa – Warszawa 1900-2000*, exhibition catalogue, Zachęta – National Gallery of Art, Warsaw, December 2004; P. Piotrowski, *Znaczenia modernizmu. W stronę historii sztuki*

- i intensywne kontrasty kolorystyczne, które stosowano nie tylko w malarstwie i grafice, ale także w meblarstwie czy wnętrzarstwie. Wszystkie te tendencje, echa abstrakcjonizmu, koloryzmu, odnajdziemy w plastycznym wystroju olsztyńskiej starówki. Zob.: A. Demśka, A. Frąckiewicz, A. Maga, *Galeria Wzornictwa Polskiego*, przewodnik po wystawie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2017, s. 21-28.
- 54 Na takie znaczenie i oddziaływanie sztuki w przestrzeni kulturowej zwracał uwagę rzeźbiarz Ryszard Wachowski, autor staromiejskich dekoracji. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa samego artysty: „Zawsze interesowały mnie formy rzeźbiarskie większe, powiązane z krajobrazem i architekturą. [...] Jestem głęboko przekonany, że dobre dzieło sztuki ustawione w miejscu publicznym zawsze pozytywnie i regenerująco oddziałuje na odbiorcę. Działanie to jest ciągle, dyskretne i skuteczne. Wiedzieli o tym przywódcy duchowi i władcy minionych epok i skutecznie ich używali dla własnych celów, zostawiając nam po drodze wspaniałe dzieła. [...] Przyszłość plastyki jest w takim działaniu by współczesny i przyszły człowiek czuł się związany z budowlami przez siebie wznoszonymi”. Za: *XXX lat plastyki olsztyńskiej*, katalog wystawy, Olsztyn 1977, s. 76. Myśl i twórczość R. Wachowskiego stanowiła zatem pewną kontynuację przedwojennych koncepcji łączenia architektury ze sztukami plastycznymi, ale w nowych, współczesnych aranżacjach, także w odniesieniu do prac rewaloryzacyjnych prowadzonych w zabytkowych ośrodkach staromiejskich (podkreślanie rangi miejsca poprzez dodatkowe zdobienie architektury – niezależne i niezwiązane z historycznym detalem architektonicznym). Lansowany przez przedwojennych architektów program integracji sztuk, który wyraźnie ukierunkował rzeźbę dwudziestolecia międzywojennego, został znakomicie zrealizowany właśnie w rzeźbie dekoracyjnej, podporządkowanej architekturze budynków publicznych. Zob.: S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Sztuka II RP*, jw., s. 134.
- 55 W opinii piszącego te słowa historyczny już zespół architektoniczny powojennej odbudowy Starego Miasta w Olsztynie ma wartości historyczne, naukowe i artystyczne, kwalifikujące go do objęcia prawną ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków. Na ochronę taką zasługują w szczególności bryły i elewacje budynków wzniesionych w okresie powojennej odbudowy – czyli konserwatorsko uwarunkowany, zewnętrzny kostium zrealizowanego w Olsztynie programu odbudowy, w tym: pierwotna kompozycja, wystrój, wyposażenie i sposób wykończenia elewacji, rodzaj i kolorystyka pokrycia dachowego, a także forma, materiał oraz kolorystyka zewnętrznej stolarki okiennej i drzwiowej z okresu odbudowy. Obecnie budynki wchodzące w skład tego zespołu są indywidualnie ujęte w gminnej ewidencji zabytków, bowiem w 1957 r. do rejestru zabytków wpisane zostało jedynie założenie urbanistyczne Starego Miasta w Olsztynie (do rejestru zabytków wpisane są też pojedyncze domy przedwojenne). Domy z okresu powojennej odbudowy – mimo iż są elementem układu urbanistycznego i znajdują się na terenie wpisanym do rejestru – nie stanowią jednak przedmiotu wpisu (a jest to słowo-klucz nie tylko w momencie ustalania zakresu ochrony, lecz również na etapie późniejszego administrowania zasobem zabytkowym), tym bardziej za przedmiot ochrony konserwatorskiej trudno w świetle tej decyzji uznać powojenne dekoracje architektoniczne, które powstały już po wpisaniu układu urbanistycznego do rejestru zabytków. Powtórzmy raz jeszcze – jeśli
- polskiej po 1945 roku*, Poznań 1999; *Odwilż. Sztuka ok. 1956 roku*, Poznań 1996.
- 52 Those references to the modernist art of the inter-war period are characteristics for old town buildings decorated by several artists from Olsztyn. However, they are particularly visible in the works of Maria Wachowska and Ryszard Wachowski. As evidenced by many old town decorative details, they were clearly inspired by the pre-war ideas of creating national art and by the art déco style, which became the symbol of the new statehood of the Second Polish Republic. The Art Déco style showed affinity with cubism oriented sculptures produced at that time under the influence of folk wood carving art. Also the graphic art of the interwar period was mostly interested in woodcut experiments due to folk art influences (activities of the Association of Polish Graphic Artists “Ryt”, among other things). See: S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Sztuka II RP*, Olszanica 2013, p. 7; L. Wawrykiewicz, K. Rutkowska, *Nie tylko sgraffito...*, as above, p. 138.
- 53 What we have in mind here is not only sculpture, painting and graphics, but also applied art in its broadest sense, as well as design, which embarked then on an unusually creative and productive period of modernity (1956-1969). The impressive and eagerly recalled style of the late 1950s and 1960s was characterized by soft and organic forms resembling the world seen under a microscope. Colour became a distinguishing feature of that epoch. Bold and bright colours and intense colour contrasts were used not only in painting and graphics, but also in furniture and interior design. All these tendencies, as well as echoes of abstractionism and colourism, can be found in the décor of the Old Town in Olsztyn. See: A. Demśka, A. Frąckiewicz, A. Maga, *Galeria Wzornictwa Polskiego*, exhibition guide, National Museum in Warsaw, Warsaw 2017, p. 21-28.
- 54 Such significance and influence of art in the cultural space was highlighted by the sculptor Ryszard Wachowski, designer of decorative elements in the Old Town. In this place, it is worth quoting the words of the artist himself: “I have always been interested in larger sculptural forms, connected with the landscape and architecture. . . . I am deeply convinced that a good work of art placed in public space always has a positive and regenerative impact on the recipient. This impact is continuous, unobtrusive and effective. Spiritual leaders and rulers of the by-gone eras knew about this and used them effectively for their own purposes, leaving to us wonderful works on their way. . . . The future of visual arts lies in such action, taken to make sure that contemporary and future people feel attached to the buildings constructed by themselves”. After: *XXX lat plastyki olsztyńskiej*, exhibition catalogue, Olsztyn 1977, p. 76. In his thinking and creativity, Wachowski continued, in a way, the pre-war concepts of combining architecture with visual arts, but in new, contemporary arrangements, also in regeneration projects carried out in historic old town centres (highlighting the significance of the site by adorning it with additional architectural ornaments – autonomous decorative elements unrelated to the historical architectural detail). The programme of artistic integration promoted by pre-war architects, which had a clear impact on the evolution of sculpture in the interwar period, was superbly put into effect in decorative sculpture, which was subordinated to the architecture of public buildings. See: S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Sztuka II RP*, as above, p. 134.
- 55 In the opinion of the author of this paper, the historical architectural complex of the Old Town in Olsztyn, which was

chcemy zachować ten specyficzny klimat i niezwykle indywidualny charakter olsztyńskiego Starego Miasta z jego interesującą, historyzującą architekturą, zestawioną z jeszcze bardziej oryginalnym, nowoczesnym, a nawet awangardowym wystrojem plastycznym, konieczne jest objęcie indywidualną ochroną prawną tego historycznego już przecież zespołu architektonicznego. Odbudowane olsztyńskie Stare Miasto stanowi bowiem jednorodną i spójną kreację architektoniczną, konserwatorską i artystyczną – dziedzictwo warte skutecznej ochrony.

reconstructed after the war, has historical, scientific and artistic values and therefore it should be granted legal protection as a heritage site, by means of an entry in the register of monuments. The items that are particularly worthy of protection include the spatial dimensions and façades of the buildings erected during the post-war reconstruction – that is the exteriors of buildings reconstructed in accordance with the conservation-oriented reconstruction program implemented in Olsztyn, including: the original composition, décor, fixtures and fittings and the façade finishing method, the type and colour of the roofing material, as well as the form, material and colour of window and door woodwork from the reconstruction period. At present, buildings from this complex are included in the municipal register of monuments on an individual basis. In 1957, only the urban layout of the Old Town in Olsztyn was entered in the register of monuments (the register of historic monuments also includes single pre-war houses). Houses from the post-war reconstruction period – even though they are a part of the urban layout and are situated within the area entered in the register – are not included in the entry (and this is a key word which not only determines the scope of protection, but also the subsequent heritage resource management), so it is even more problematic to recognize post-war architectural decorations as objects that should be protected under conservation regulations, given the fact that they were created after the urban layout had been entered in the register of monuments. Let us repeat once again – if we want to preserve this specific atmosphere and extremely individual character of the Olsztyn Old Town with its interesting, historicizing architecture, adorned with decorative details, which are even more original, modern or quite avant-garde, we must make sure that this already historical architectural complex is legally protected on its own. The rebuilt Old Town in Olsztyn is a homogeneous and consistent architectural, conservation-related and artistic creation – it is a heritage site worthy of effective protection.

Bibliografia / Bibliography

Źródła archiwalne / Archival materials

Archiwum Państwowe w Olsztynie, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Olsztynie, sygn. 458/4.

Archiwum Państwowe w Olsztynie, Wojewódzkie Biuro Projektów „Miastoprojekt” w Olsztynie, sygn. 528/424, t. „B”, sygn. 528/457, sygn. 528/458-459, sygn. 528/460-463, sygn. 528/745.

Archiwum Państwowe w Olsztynie, Zarząd Miejski w Olsztynie, Protokoły posiedzeń Zarządu Miejskiego, sygn. 411/74.

Archiwum Państwowe w Olsztynie, Związek Polskich Artystów Plastyków Zarząd Okręgowy w Olsztynie, sygn. 1233/125.

Archiwum Urzędu Miasta Olsztyna, PP Pracownie Sztuk Plastycznych Oddział w Olsztynie: Plan Starego Miasta, lata 60. XX w.; Wzornik kolorystyczny elewacji, lata 60. XX w.

Archiwum Urzędu Miasta Olsztyna, Projekt sgraffita na elewacji kina Awangarda, Bolesław Wolski, 1961; Projekt sgraffita na

elewacji budynku przy ul. Stare Miasto 19 (apteka), Bolesław Wolski, 1961; Projekt roboczy sgraffita na elewacji budynku przy ul. Stare Miasto 17, Bolesław Wolski, lata 60. XX w.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, dokumentacja techniczna, sygn. 77, sygn. 78, sygn. 103.

Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Zbiory Fotografii i Rysunków Pomiarowych, nr inw. RPZ 4863.

Publikacje / Publications

Adamczewska-Wejchert H., Wejchert K., *Małe miasta. Problemy urbanistyczne stale aktualne*, Warszawa 1986.

Arszyński M., *Dethlefsen Richard*, [w:] Kondziela H., Krzyżanowska H. (red.), *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006.

Bobiński S., *Problemy i trudności odbudowy Gdańska*, „Rocznik Gdański” 1954, t. 13.

- Bugalski Ł., *Kwestia odbudowy zabytkowych zespołów staromiejskich na Ziemiach Odzyskanych*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3.
- Czerner O., *Zabytki Śląska w Polsce dyktatury proletariatu*, [w:] Tomaszewski A. (red.), *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w stulecie urodzin Profesora Jana Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, Warszawa 2000.
- Czernik Z., *Architektura w obliczu wojennych zniszczeń. Odbudowa miast wschodniopruskich w PRL*, [w:] Perlińska-Kobierzyńska E. (red.), *Między formą a ideologią. Architektura XX wieku w Polsce*, Warszawa 2012.
- Czernik Z., *Dekoracje architektury Starego Miasta w Olsztynie*, „Ochrona Zabytków” 2010, nr 1-4.
- Czernik Z., *Odbudowa Rynku Starego Miasta w Olsztynie po II wojnie światowej*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 4.
- Czernik Z., *Olsztyn i miasta historycznej Warmii po drugiej wojnie światowej. Zniszczenia i odbudowa*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*.
- Demka A., Frąckiewicz A., Maga A., *Galeria Wzornictwa Polskiego*, przewodnik po wystawie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2017.
- Dethlefsen R., *Stadt- und Landhäuser in Ostpreussen*, München 1918.
- Doleżyńska-Sewerniak E., *Powojenne sgraffita olsztyńskie – dzieła, ich twórcy, inspiracje*, [w:] Jagiellak A., Świątek P. (red.), *Polichromie i sgraffita na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja. Materiały Krajowej Konferencji z okazji 35-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, Warszawa, 24-25.09.2015 r., Warszawa 2015.
- Friedrich J., *Bobiński Stanisław*, [w:] Kondziela H., Krzyżanowska H. (red.), *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006.
- Friedrich J., *„Nowe miasto i nowi ludzie”. O przemianie społecznej funkcji kamienicy gdańskiej w połowie XX wieku*, [w:] Sołtysik M.J. (red.), *Kamienica w krajach Europy Północnej*, Gdańsk 2004.
- Friedrich J., *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945-1960*, Gdańsk 2015.
- Katarzyński W., *Michał od karykatur i „Ramony”. Edward Michalski*, [w:] Śrutkowski T. (red.), *Kalendarz Olsztyński. Rocznik XX*, Olsztyn 2018.
- Krzysztofowicz-Kozakowska S., *Sztuka II RP*, Olszanica 2013.
- Krzyżanowski L., *Zachwatowicz Jan*, [w:] Kondziela H., Krzyżanowska H., Kurzątkowski M. (red.), *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 1, Poznań 2000.
- Kurs T., *Apel „Gazety”: Ochronimy całe Stare Miasto. Bo warto*, „Gazeta Wyborcza” 22.10.2009, dodatek Olsztyn.
- Kurs T., *Ojcowie sgraffita*, „Gazeta Wyborcza” 14.09.2012, dodatek Olsztyn [wywiad z Bolesławem Wolskim].
- Kurs T., *Osiem powodów, by lepiej zadbać o Stare Miasto*, „Gazeta Wyborcza” 19.11.2009, dodatek Olsztyn.
- Lewicki J., *O nowy wygląd miasta odbudowanego – rola nowych dekoracji fasad w kreacji wartości miast odbudowanych po 1945 roku*, [w:] Jagiellak A., Świątek P. (red.), *Polichromie i sgraffita na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja. Materiały Krajowej Konferencji z okazji 35-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, Warszawa, 24-25.09.2015 r., Warszawa 2015.
- Liżewska I., *Dekoracje sgraffitowe na fasadach kamienic rynku Starego Miasta w Olsztynie – powstanie, (nie)przetrwanie, konserwacja*, [w:] Jagiellak A., Świątek P. (red.), *Polichromie i sgraffita na fasadach ośrodków staromiejskich odbudowanych po 1945 r. Kreacja i konserwacja. Materiały Krajowej Konferencji z okazji 35-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, Warszawa, 24-25.09.2015 r., Warszawa 2015.
- Lubocka-Hoffmann M., *Miasta historyczne zachodniej i północnej Polski. Zniszczenia i programy odbudowy*, Elbląg-Bydgoszcz 2004.
- Maria i Ryszard Wachowscy, katalog wystawy, Olsztyn – Zamek, grudzień-styczeń 1958-1959.
- Migo-Rożek Z., Błaszczyk I., Pawlak J., *Antykwariat „Rara Avis”, 118 aukcja antykwaryczna, książki – plakaty – rękopisy, Kraków 22 października 2016*, katalog, <http://raraavis.krakow.pl/wp-content/uploads/2018/09/a118.pdf>.
- Piotrowski P. (red.), *Odwilż. Sztuka ok. 1956 roku*, katalog wystawy, Poznań 1996.
- Piotrowski P., *Polska sztuka między totalitaryzmem a demokracją*, <https://culture.pl/pl/artykul/polska-sztuka-miedzy-totalitaryzm-a-demokracja>.
- Piotrowski P., *Znaczenia modernizmu. W stronę historii sztuki polskiej po 1945 roku*, Poznań 1999.
- Piwocki K., *Uwagi o odbudowie zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, t. 8, nr 1-2.
- Rewski Z., *O odprusaczenie architektury Ziemi Zachodnich*, „Odra” 1949, nr 7.
- Rogalska K., *Mariensztat – między rekonstrukcją a twórczym nawiązaniem do nowoczesności. Historia i odbudowa jednego z najmniejszych osiedli warszawskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2014, nr 6.
- Rutkowska K., *Wawrykiewicz L., Olsztyńskie sgraffita. O powojennym dekorowaniu Starego Miasta; Katalog dekoracji staromiejskich*.

- skich, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*.
- Rutkowska K., Wawrykiewicz L., *Powojenna metaloplastyka Starego Miasta w Olsztynie*, [w:] Jagiellak A., Świątek P. (red.), *Powojenna metaloplastyka. Element genius loci ośrodków staromiejskich. Materiały z konferencji Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu m.st. Warszawy*, Warszawa 2018.
- Rymaszewski B., *Motywacje polityczne i narodowe związane z zabytkami*, [w:] Tomaszewski A. (red.), *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w stulecie urodzin Profesora Jana Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, Warszawa 2000.
- Rymaszewski B., *Niektóre wymagania konserwatorskie w stosunku do miast i dzielnic historycznych i ich uwarunkowania w Polsce po 1945 r.*, [w:] Lubocka-Hoffmann M. (red.), *Odbudowa miast historycznych. Dokonania przeszłości, potrzeby i możliwości współczesne, wyzwania przyszłości. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej*, Elbląg, 24-27 września 1998, Elbląg 1998.
- Rymaszewski B., *O zespołach staromiejskich na ziemiach zachodnich i północnych Polski po roku 1945*, [w:] Kowalczyk J. (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski. Materiały konferencji naukowo-konserwatorskiej*, Rydzyna 26-27 listopada 1993, Warszawa 1995.
- Rymaszewski B., *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005.
- Rymaszewski B., *Rozważania o rekonstrukcji w kontekście doktryny konserwatorskiej dawniej i dziś*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 3.
- Rzempołuch A., *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353-1953. Od założenia miasta po odbudowę ze zniszczeń wojennych*, Olsztyn 2004.
- Rzempołuch A., *Odbudowa Starego Miasta w Olsztynie po 1945 roku. Zamiary a realizacja*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*.
- Sobańska M., Osełko H., Radomski M., Lenczewski T., *Lamus Antykwiariaty Warszawskie, IX aukcja internetowa i korespondencyjna książek i grafiki*, Warszawa 23 września 2017, katalog, <http://www.lamus.pl/pliki/IX-internetowa-aukcja-ksiazek-i-grafiki/katalog-IX.pdf>.
- Stankiewicz J., *Dalsze refleksje nad odbudowanym Gdańskiem*, [w:] Fruba H. (red.), *Sztuka pobraża Bałtyku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Gdańsk, listopad 1976, Warszawa 1978.
- Stepiński Z., *Problematyka ukształtowania fragmentu Śródmieścia na tle realizacji Mariensztatu*, „Architektura” 1953, nr 9.
- Szczuka E., *Zmarł Bolesław Wolski ps. Zasłona*, http://www.archiwum.nowywydzkowiak.pl/316/4048/aktualnosci_zmarl_boleslaw_wolski_ps_zaslona.html.
- Szmygin B., *Niepowtarzalna szansa, „Spotkania z Zabytkami” 2001, numer specjalny Fascynujący wiek XX!*
- Szymańska A., *Olsztyńscy artyści – twórcy dekoracji na elewacjach kamieniczek Starego Miasta*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*.
- Tomaszewski A., *Na przełomie tysiącleci: międzynarodowa sytuacja konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1997, nr 2.
- Tomaszewski A., *Wiek XX w konserwacji – konserwacja w XX wieku*, [w:] Tomaszewski A. (red.), *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w stulecie urodzin Profesora Jana Zachwatowicza w dniu 4 marca 2000 roku*, Warszawa 2000.
- Tomkiewicz R., *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945-1956*, Olsztyn 2003.
- [Trzydzieści] *XXX lat plastyki olsztyńskiej*, katalog wystawy, Olsztyn 1977.
- (W), *Zapomniane zabytki*, „Głos Olsztyński” 20.09.1962, nr 224.
- Warsaw Recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage. Rekomendacja Warszawska w sprawie odbudowy i rekonstrukcji dziedzictwa kulturowego*, Warsaw 2018.
- Warszawa – Moskwa / Moskwa – Warszawa 1900-2000*, katalog wystawy, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2004.
- Wawrykiewicz L., Rutkowska K., *Nie tylko sgraffito. Inne formy dekoracji architektury z okresu odbudowy Starego Miasta w Olsztynie (płaskorzeźba, ceramika, metaloplastyka, mozaika)*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski” 2016-2017, t. 3, *Odbudowa i dekoracje Starego Miasta*.
- Wawrykiewicz L., *Spacerownik po Olsztynie. Stare Miasto jakiego nie znacie*, dodatek do „Gazety Wyborczej” 17.09.2009.
- Zarębska T., *Problem kulturowego autentyczności miasta odbudowanego*, [w:] Bogdanowski J. (red.), *Miasto historyczne w dialogu ze współczesnością*, Gdańsk 2002.
- ZM., *Pech olsztyńskiej Starówki. Elewację budynków wstrzymuje brak funduszy*, „Głos Olsztyński” 1963, nr 50.
- „Życie Olsztyńskie” 1952, nr 192.

Strony internetowe / Internet sources

„Gesellschaft Historischer Neumarkt Dresden e.V.”, <http://www.neumarkt-dresden.de/>.